

Valner Krinal

**KAPITALISTLIKE RIIKIDE
MAJANDUSAJALUGU KAPITALISMI
ÜLDKRIISI ESIMESEL ETAPIL**

1988

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Rahvamajandusharude ökonoomika kateeder

Valner Krinal

KAPITALISTLIKE RIIKIDE
MAJANDUSAJALUGU KAPITALISMI
ÜLDKRIISI ESIMESEL ETAPIL

Teine, parandatud ja täiendatud trükk

Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee lubab kasutada kõrg-
koolis õppevahendina majandusteaduskonna erialadel

TARTU 1988

Kinnitatud majandusteaduskonna nõukogus 23. märtsil 1988.a.

Retsenseerinud H. Metsa, L. Ernits

KUSTUTATUD

2

152997

Käesolev õppevahend on järjeks kapitalistlike riikide majandusajaloo varasemaid perioode käsitlevatele osadele. Neis antud metoodilised soovitused ja õppematerjal käivad ka käesoleva osa kohta. Lisaks sellele võib kasutada veel: Экономическая история капиталистических стран / Под ред. Р.Т. Чунтукова и В.Т. Сарычева. - М., 1985.

Järgnevalt käsitletakse ajavahemikku Teise maailmasõja lõpuni. Hilisem periood võetakse läbi loengutel.

Krinal V. Kapitalistlike riikide majandusajalugu (kuni imperialismini). - Tartu, 1985; Krinal V. Kapitalistlike riikide majandusajalugu imperialismi perioodil. - Tartu, 1986.

© Tartu Riiklik Ülikool, 1988

I peatükk

KAPITALISMI ÜLDKRIISI TEKIMINE, OLEMUS JA ARENG

1.1.

Kapitalismi üldkriisi tekkimine ja olemus

Kapitalismi üldkriisi eeldused tekkisid ja arenesid imperialismiajastul juba enne Esimest maailmasõda. Kapitalismi üldkriis aga algas Esimese maailmasõja ajal ja süvenes eriti Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga, s.o. meie kodumaa väljalangemisega kapitalistlikust maailmasüsteemist. V. I. Lenin märkis: "Euroopa sõda tähistab suurimat ajaloolist kriisi, uue ajastu algust".¹

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon oli suurim pöördepunkt Venemaa rahvaste ajaloo ning avaldas ühtlasi otsustavat mõju kogu maailma ajaloo käigule. Oktoobrirevolutsioon oli sotsialistliku maailmarevolutsiooni algus, selle tulemusel lõhenes maailm kaheks süsteemiks - sotsialistlikuks ja kapitalistlikuks. Venemaa töölisklassi võidu ning ülemaailmse kapitalismi lõpliku hävimise vahel on terve ajalooline periood, mis kestab aastakümneid. See ongi kapitalismi üldkriisi periood.

Kapitalismi üldkriis on kogu kapitalistliku maailmasüsteemi igakülgne kriis, mis hõlmab kõiki selle külg - majandust, poliitikat, ideoloogiat - ning mida iseloomustab võitlus kapitalismi ja sotsialismi vahel. Ühtse kapitalistliku maailmasüsteemi lõhenemine ongi selle kriisi esimeseks põhijooneks. Kuigi sotsialistliku ja kapitalist-

¹ Lenin V. I. Teosed. - 21. kd. - lk. 79.

liku süsteemi vahel on antagonistlik vastuolu, ei eita see nende kooseksisteerimist. Juba V.I. Lenin töötas välja teesi, mille järgi on võimalik kahe süsteemi kooseksisteerimine pikema perioodi kestel. NLKP viimased kongressid ja meie välispoliitika on seda leninlikku teesi edasi arendanud vastavalt uutele tingimustele, mis on kujunenud tänapäeval. Sotsialistlikud riigid ja rahvad pooldavad rahulikku kooseksisteerimist, nad tahavad rahulikult võistelda kapitalistlike maadega majanduses, tehnikas, kirjanduses, kunstis jne.

Kapitalismi üldkriisi t e i s e k s p õ h i j o o n e k s, selle koostisosaks on imperialismi koloniaalsüsteemi kriis, mis seisneb metropolide ja asumaade ning asumaade endi vaheliste vastuolude järsus teravnemises, asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste rahvastiku vabadusvõitluse intensiivistumises. Esimese maailmasõja ajal hakkas kapitalism kiiremini arenema asumaades ja sõltuvates riikides, kus kujunes oma proletariaat ja rahvuslik intelligents. Need maad hakkasid konkureerima maailmaturul vanade kapitalistlike maadega. See teravdas võitlust imperialistide vahel müügiturgude pärast.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit pani aluse imperialismi koloniaalsüsteemi kriisile. Koloniaalmaailmas puhkes lõkkele rahvusliku vabadusvõitluse leek. Rahvaülestõusud toimusid Indo-Hiinas, Filipiinidel, Koreas, Süürias, Marokos, Afganistanis, Indias jm. Massiline vabadusvõitlus arenes aastail 1919 - 1922 Indias. 1919. aastal algas Hiinas imperialismivastane liikumine, mis 1925 - 1927 omandas revolutsiooni iseloomu. 1921. a. võitis rahvarevolutsioon Mongoolias. Asumaad muutusid imperialismi reservist proletaarse revolutsiooni reserviks. Algas imperialismivastaste revolutsioonide ajajärk.

Kapitalismi üldkriisi k o l m a n d a k s p õ h i j o o n e k s on järjest teravnev kapitalistlike turgude probleem, s.o. müügiturgude krooniline kitsus ning sellest tingituna ettevõtete krooniline alakoorumus ja massiline tööpuudus. Pärast Esimest maailmasõda oli kapitalistlikel riikidel paisunud tootmisaparaat, mida ei suudetud täielikult kasutada. Kogu Esimese ja Teise maailmasõja vahelisel perioodil oli

tähtsamate kapitalistlike riikide tööstus koormatud ainult kahe kolmandiku ulatuses tema tootmisvõimsusest.¹ Seoses sellega muutus tööpuudus kapitalistlikes maades massiliseks ja alatiseks. Kapitalism ei ole enam suuteline olemasolevaid tootmisvõimalusi ja ühiskonna põhilist tootlikku jõudu - inimtööjõudu - täielikult kasutama.

Kapitalismi üldkriisi n e l j a n d a k s põhijooneks on muutused kapitalistliku tootmise tsükliis. Kapitalismi üldkriisi perioodil esinevad majanduskriisid on hävitavad ja laostavad. Niisuguseks kriisiks oli näiteks 1929. - 1933. a. majanduskriis. Esinevad pikaajalised agaraarkriisid, mis omakorda põhjustavad alatise ja massilise tööpuuduse suurenemist.

Tänapäeva tsükkel erineb tunduvalt mitte ainult Teise maailmasõja eelsest, vaid ka 50. - 60. aastate omast. Kõigepealt on lühenenud tsükli kestus. See määratakse teatavasti põhikapitali massilise vahetamisega. Kuna nüüd teadus- ja tehnikarevolutsiooni mõjul tootmisseadmete moraalne kulumine kiireneb, tuleb sagedamini vahetada ka põhikapitali ja see omakorda toob kaasa taastootmise tsükli lühenemise. Muutunud on ka tsükli faaside iseloom. Kui klassikalise taastootmise tsükli puhul toimus põhikapitali uuendamine elavnemise ja tõusu faasis, siis tänapäeva teravnenud konkurentsivõitluses võib see toimuda ka depressiooni- ning isegi kriisifaasis. Tulemuseks on, et kui tööpuuduse kasv, kasumidünaamika, läbimüügi vähenemine jm. tõendavad kriisi olemasolu, ei tarvitse väheneda kapitalimahutused. Tsükliis võivad mõned faasid (depressioon, elavnemine) ka puududa. Üleminek kriisifaasi ei tarvitse aset leida järsku, plahvatusena, see võib toimuda ka aeglaselt, järk-järgult.

Vaatamata muudatustele on jäänud siiski tsükliline areng, kapitalistlikule tootmisviisile omased majandusseadused toimivad tänapäeval edasi.

¹ Raut A. Kapitalismi üldkriis. - Tallinn, 1958. - lk. 9.

1.2.

Kapitalismi üldkriisi etapid

Kapitalismi üldkriis kulgeb kolmes etapis. Kapitalismi üldkriisi esimene etapp kestis Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist kuni Teise maailmasõjani. Selle etapi kõige tähtsamaks iseloomujooneks oli sotsialistliku revolutsiooni võit ja sotsialismi ülesehitamine Nõukogude Liidus.

Teise maailmasõja tagajärjel süvenes kapitalismi üldkriis veelgi. Saabus tema teine etapp. Sellel ajal kujunes välja sotsialismi maailmasüsteem. Järsult muutus koloniaalsüsteemi olukord: algas selle lagunemine. Koloniaalahelad heitsid endalt India¹, Indoneesia, Birma, Tseilon (nüüd Sri Lanka), Egiptus, Süüria, Sudaan, Liibüa, Tuneesia, Maroko, Iraak ja teised.

Üldkriisi teisel etapil teravnes suurimate kapitalistlike riikide vaheline vastuolu. Kolm imperialistlikku suurriiki - Saksamaa, Jaapan ja Itaalia - purustati sõjaliselt. Suurt kahju tekitati Prantsusmaale, tugevasti nõrgenes Inglismaa. Rikastudes sõjast, kindlustasid samal ajal Ameerika Ühendriikide monopolid oma majanduslikke ja poliitilisi positsioone kapitalistlikus maailmas. Kasutades konkurentide nõrgenemist, haarasid Ameerika monopolid esimestel sõjajärgsetel aastatel enda kätte tunduva osa kapitalistlikust maailmaturust. Kuid ameerika finantsoligarhia plaanid oma ülevõimu kindlustamiseks kapitalistlikul maailmaturul kukkumise läbi: sõjajärgsel perioodil hakkasid majanduslikult kiiresti arenema ka teised kapitalistlikud riigid.

Ahenenud imperialismileeris viib arenemise ebaühtluse tugevnemine paratamatult vastuolude edasisele kasvule kapitalistlike maade - Inglismaa ja USA, Inglismaa, Lääne-Saksamaa ja Prantsusmaa, Jaapani ja USA ning teiste riikide vahel. Need vastuolud avalduvad eri maade imperialistide vahelises avalikus võitluses müügiturgude, tooraineallikate

¹ Inglise kolonistidel õnnestus endine ühtne piirkond jagada Indiaks ja Pakistaniks. Viimane jagunes 1971. aastal omakorda Pakistaniks ja Bangladeshiks.

(kõigepealt nafta, kautšuki, värviliste ja haruldaste metallide) ja üldse mõjusfääride pärast (Lääne-Euroopas, Läähis- ja Kaug-Idas, Lääne-Ameerikas).

Kuid kapitalismi mõjusfääride ahenemine ei põhjustanud kapitalistliku taastootmise seaduse toimet turu absooluutset kitsenemist ja tootmise laienemise seisakut. Esimese aastakümne jooksul pärast Teist maailmasõda kasvas kapitalistlikes riikides tööstustootmine, mis suurenes peaaegu kaks korda: 104-lt 1937. a. ja 107-lt 1946. a. 203-ni 1956. aastaks (1929. a. tase võrdub 100-ga). Säärase kasvu kutsus esile vajadus uuendada põhikapitali, mida pika aja jooksul ei olnud tehtud. Ka majanduse militariseerimine avaldab küllalt olulist mõju tootmismahu kasvule ning üldse kapitalistliku tsükli arenemiskäigule. Suur oli veel teadus- ja tehnikarevolutsiooni mõju, mille tõttu kasvas kiiresti tööstusharude arv maailmas ning tööviljakus. Olu-korda aitasid leevendada veel majanduse reguleerimise katsed mitmetes riikides (Prantsusmaa, Itaalia, Suurbritannia) ja noorte rahvusriikide kui turgude osatähtsuse suurenemine.

XX sajandi 50. aastate keskpaiku algas kapitalismi üldkriisi kolmas etapp, mis kestab tänapäevani. Selle ajavahemiku peamiseks iseloomujooneks sai sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemine inimühiskonna otsustavaks teguriks. Sotsialistlik maailm hõlmab üle veerandi maakera territooriumist, seal elab kolmandik maailma rahvastikust ja ta annab ligi 40 % maailma tööstustoodangust.

Kapitalistliku ühiskonna sisemiste vastuolude terav-nemise tagajärjel toimus imperialismi maailmapositsioonide edasine nõrgenemine. Imperialism ei suutnud pidurdada kasvavat koloniaalsüsteemi kokkuvarisemise protsessi. Alates 50. aastate keskelt kiirenes koloniaalimpeeriumide lagunemine, mis viis paljude uute suveräänsete riikide tekkimisele. Kui kapitalismi üldkriisi teisel etapil vabanes koloniaalsest sõltuvusest 14 maad, kelle territooriumil kujunes 15 uut riiki, siis kolmandal etapil on suveräänsuse saavutanud üle 40 riigi. Järgnevalt vaadelgem pikemalt esimest etappi.

Kapitalismi üldkriisi esimene etapp tegi oma arengus

läbi kolm perioodi. Neist esimene kestis esimesest maailmasõjast 1923. aastani. See oli sõdade ja revolutsioonide esimene laine, mis pani tugevasti kõikuma kapitalismi alustööd.

Vahetult pärast sõda kasvas paljudes maades tööstustoodang. Kuid juba aastail 1920 - 1921 puhkes kapitalistlikes maades terav majanduskriis. Pärast Oktoobrirevolutsiooni toimusid paljudes maades revolutsioonid, revolutsioonilised ülestõusud ja kodusõjad. Nii algas 1918. a. jaanuaris proletaarne revolutsioon Soomes. Samal ajal arenes Jaapanis võimas stiihiline revolutsiooniline liikumine, mis läks ajalukku "riigimässude" nimetuse all. 1918. a. novembris kukutati poolfeodaalne monarhia Austrias ja Saksamaal. 1919. a. märtsis toimus proletaarne revolutsioon Ungaris ja Koreas. 1919. a. aprillis tekkis nõukogude vabariik Baieris. Aastail 1918 - 1919 taastati nõukogude kord Eestis, Lätis ja Leedus. 1918. a. võttis USA-s streikidest osa 1 240 000 töölisi, 1919. a. aga juba 4 160 000 töölisi.¹ 1920. a. septembris haarasid Itaalia töölised vabrikud ja tehased enda kätte. 1921. a. märtsis toimus tööliste ülestõus Saksamaal. 1923. a. oktoobris puhkes Hamburgis revolutsiooniline ülestõus. 1932. a. septembris puhkes relvastatud ülestõus Bulgaarias. 1924. a. 1. detsembril toimus revolutsiooniline ülestõus ka kodanlikus Eestis.

Sel perioodil loodi paljudes maades kommunistlikud parteid. 1919. a. märtsis loodi III Kommunistlik Internatsionaal. Välismaine interventsioon purustati Nõukogudemaal, kus tugevnes proletariaadi diktatuur ja algas majanduse kiire taastamine.

Teine periood algas 1924. a. ja lõppes 1929. a. See oli kapitalismi ajutise, osalise ja ebakindla stabiliseerumise periood, revolutsiooni ajutise mõõna ning kodanluse olukorra teatud paranemise periood. Kapitalistlikus majanduses esines elavnemine ja tõus. Arenesid kaubandus, finants- ja krediidisüsteemid ning rahvusvahelised majandussuhted ja -sidemed.

Samal ajal arenes väga kiiresti ka Nõukogude Liidu ma-

¹ Raud A. Viidatud teos. - lk. 12.

jandus, suurenes tema poliitiline ja majanduslik võimsus.

Kolmas periood kestis 1929. a. kuni Teise maailmasõjani. Sel perioodil tabas kapitalismi ajutist stabiliseerumist krahh. 1929. aastal puhkes senistest kriisidest kõige raskem, sügavam ja kestvam majanduskriis, mis nelja aasta jooksul vapustas ja laastas kõigi kapitalistlike riikide majandust. Selle majanduskriisi seninägematu pikaajaline kestus seletub järgmiste asjaoludega.

1. Kriis haaras oma võimusesse eranditult kõik kapitalistlikud riigid, mistõttu oli võimatu riikide manööverdamine teiste arvel.

2. Tööstuskriis põimus läbi agraarkriisiga, mis hõlmas nii agraar- kui ka poolagraarmaad. See süvendas tööstuskriisi.

3. Agraarkriis hõlmas kõik põllumajandusharud, sealhulgas ka loomakasvatuse, põhjustades nende degradatsioon. Tööstuskriis pikeneb veelgi.

4. Tööstuses valitsevad monopolid püüdsid säilitada oma kaupade kõrgeid hindu, raskendades ja takistades kaubatagavarade realiseerimist.

5. Majanduskriis puhkes kapitalismi üldkriisi tingimustes. Kapitalismil polnud enam kindlust ega jõudu, mis tal oli enne üldkriisi algust, sest kodanlikus ühiskonnas on ettevõtete krooniline alakoormus ja töötute arvukas arve.

Varem vähenes tootmine majanduskriiside ajal tavaliselt 10 - 15 % võrra, kuid 1929. - 1933. a. majanduskriisi ajal vähenes tootmine kapitalistlikus maailmas 44 %. Kogu kapitalistliku maailma tööstus langes 1908. - 1909. aasta tasemele. Töötute arv tähtsamates kapitalistlikes riikides suurenes 30 - 40 miljonini. Maailmakaubanduse kaubakaive vähenes ühe kolmandiku võrra. Kõigi kapitalistlike maaade finantsolukord oli äärmiselt halb. Lõpetati välismaiste laenude ja liitlastevaheliste võlgade tasumine; süvenes võitlus välisturgude ja dumpingu rakendamise pärast.¹

Suurim langusperiood oli kapitalistlikus tööstuses

¹ Raud A. Viidatud teos. - Lk. 14.

1932. a. NSV Liidus aga täideti sel ajal ennetähtaegselt esimese viie aasta plaan, märksa kasvas tööstustootmine, kadus tööpuudus. Sotsialism võitis kõigis meie kodumaa rahvamajandusharudes.

Pärast 1933. a. läks kriis kapitalistlikes maades üle depressioonifaasi. Sellele järgnes 1935. a. teatud lühiajaline elavnemine, mis ei kujunenud tõusufaasiks, sest põhikapitali ei uuendatud ega laiendatud. Tööstustootmise kasvu võimalused olid piiratud ka sellega, et agraarkriis kestis edasi veel siis, kui tööstus oli läbi käinud juba kriisi madalaima punkti. 1936. aastaks jõudis kapitalistlik tööstus 1928. a. tasemele. Kuid juba 1937. a. teisel poolel algas uus, kolmas majanduskriis pärast Esimest maailmasõda. See puhkes kõigepealt Ameerika Ühendriikides ning hiljem Inglismaal, Prantsusmaal ja reas teistes kapitalistlikes riikides. Kriis ei hõlmanud Jaapanit, Saksamaad ega Itaaliat, kes olid majanduse sõjarööbastele üle viinud.

Sel ajal, kui kapitalistlikes riikides puhkes 1937. a. majanduskriis, ületas Nõukogudemaa tunduvalt teise viie aasta plaani. Sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi majandusareng kulges 1930. aastail järgmiselt.

T a b e l 1

Tööstustoodangu maht (%-des) NSV Liidus ja kapitalistlikes riikides võrreldes 1929. aastaga¹
(1929. a. = 100)

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
NSV Liit	168,3	177,5	211,7	260,0	334,2	371,7	415,0
Kapita- listli- kud riigid	63,8	71,9	77,7	86,0	96,4	103,7	93,0

Uus majanduskriis ja kapitalismi vastuolude teravne-
mine põhjustasid maailma mõjusfääride ja asumaade uue üm-

¹ Raud A. Viidatud teos. - Tallinn, 1958. - lk. 14.

berjaotamise sõja teel. Saksamaa, Itaalia ja Jaapan klopsisid kokku oma agressiivse bloki ning päästsid valla Teise maailmasõja (1939 - 1945). Sõda oli ette valmistatud rahvusvahelise imperialismi reaktsioonijõudude poolt.

KORDAMISKÜSIMUSED

1. Millal tekkis kapitalismi üldkriis?
2. Mis on kapitalismi üldkriis, selle põhijooned?
3. Milliseid etappe on läbinud kapitalismi üldkriis?
4. Iseloomustage kapitalismi üldkriisi esimese etapi kolme perioodi.

II peatükk

USA MAJANDUSARENG

2.1.

Ameerika Ühendriigid kahe maailmasõja vahelisel perioodil

Esimene maailmasõda soodustas USA majanduslikku arengut. Suured sõjalised tellimused olid monopolidele suurte kasumite allikaks. Sõja-aastail moodustasid monopolide kasumid 35 miljardit dollarit. Sõja- ja sõjajärgseil aastail tõusis USA-s tööstustootmise üldine tase. Näiteks kasvasid perioodil 1914 - 1929 terasesulatamine 23 mln. tonnilt 56 mln. tonnini, naftatootmine 265 000-lt 1 005 000 barrelini (1 naftabarrel USA-s = 158,76 liitrit), sõiduautode hulk aga 5 korda. Eriti kiiresti arenes laevaehitus. II maailmasõjani kasutasid ameeriklased tihti oma kaupade veoks Inglise laevu. 1912. a. koosnes USA kaubalaevastik 1490 laevast üldkandejõuga 2 miljonit tonni, 1924. a. aga juba 5100 laevast 13 miljoni tonnise kandejõuga. Suurenes nõudmine ka metallurgia-, sõja- ja keemiatööstuse saaduste järele.

Sõjaperioodil tugevnes riigi osatähtsus majanduselusel, tugevnesid riiklik-monopolistlikud tendentsid. 1916. a. loodi Tööstusliku Mobilisatsioonide Ettevalmistamise Komitee. See võttis arvele üle 20 000 ettevõtte, mis pidid varustama armeed. 1917. a. moodustati Sõjatööstuse Kolleeegium, kelle ülesandeks oli jaotada ettevõtete vahel defitsiitset toorainet, tööjõudu ja transpordivahendeid. Peale nende tegeutses Sõjatööstuse Büroo, kes jaotas tellimusi ja määras kindlaks hinnad. Kõigis neis organites võimutsesid suurte monopolide ametlikud ja mitteametlikud esindajad, kes eelkõige kaitsesid oma peremeeste huve.

Esimese maailmasõja aastail muutus USA teiste riikide võlgnikust võlausaldajaks. 1914. aastani vedasid Ühendriigid piiri taha väga vähe kapitali. Sõja ajal ja pärast sõda suurenes järsult kapitali eksport. 1919 - 1929 kasvasid USA kapitalimahutused välisriikides 6,5 miljardilt 14,5 miljardi dollarini. Võib julgelt väita, et neilt kapitalimahutustelt sai USA hiiglasuuri kasumeid: aastail 1922 - 1932 moodustas kasumite üldsumma 9,2 miljonit dollarit. 70 % Ühendriikidest väljaveetud kapitalist läks Kanadasse ja Lõuna-Ameerika maadesse, ligi 20 % Euroopasse (peamiselt Saksa-maale) ja ülejäänud teistesse maailmajagudesse. Võib öelda, et Esimese maailmasõja perioodil kandus kapitalistliku maailma tsentrum Euroopast täielikult üle Ameerikasse.

Aastail 1920 - 1921 oli Ühendriikide majandus haaranud kriisist. Tööstustoodang vähenes 32 % võrra ning eksport peaaegu 2 korda. Alates 1923. aastast saabus aga tööstuse tõusu periood. Võrreldes 1913. aastaga kasvas tööstuse kogutoodang 1929. aastaks 70 % võrra. Tõus esines kõikides tööstusharudes, kuid eriti kiire oli see autotööstuses (1913. aastaga võrreldes 10 korda), naftatootmises (5 korda), elektroenergeetikas (1920. aastaga võrreldes enam kui 2 korda), masinaehituses (2 korda). Kiiresti arenesid ka uued tööstusharud, nagu lennukitööstus, raadiotööstus, kunsti- ja tootmine (siin polnud langust isegi 1929. - 1933. a. kriisi perioodil), keemiatööstus.

Esimese maailmasõja järgseil aastail saavutas USA esikohad kõigis tähtsamates tööstusharudes. 1927. a. andis ta

44 % kogu maailma kivisöe-, 52 % vase-, 35 % alumiiniumi- ja 46 % tsingitoodangust.

Koos tootmise kasvuga intensiivistus ka tootmise kontsentratsioon, tugevnes monopolide võim. Kui 1919. a. kuulus töötlevas tööstuses korporatsioonidele 31,5 % ettevõtetest, 87,7 % toodangu väärtusest ja neis ettevõteteis töötas 86,6 % töölistest, siis 1926. a. olid need arvud vastavalt 48,3, 92,1 ja 86,9. Monopolide võim tugevnes ka transpordis ja põllumajanduses, jätkus kapitali tsentralisatsioon.

Pärast Esimest maailmasõda tugevnes proteksionistlik majanduspoliitika ka USA-s. 1922. a. tõsteti keemia-, metallurgia- ja masinaehitustoodete, samuti ka toiduainete tolle. 1922. a. seadus lubas presidendil kehtestada nn. antidumping-tollid. Vastavalt sellele seadusele tõstetigi 1922 - 1928 tollitariife 28 korral.

Oma mõju avaldas aga kapitalismi üldkriis. Kahel korral, nimelt 1924. ja 1927. a. langes tööstustootmise indeks. Krooniliseks muutus tootmisaparaadi alakoormus. Vaatamata heale turukonjunktuurile ei saadud jagu tööpuudusest - töötud moodustasid ligi 4-miljonilise armee.

Tööstuslik tõus ei toonud kaasa tõusu põllumajanduses. Vastupidi, 1920. aastail algas uus agaraarkriis, mille jooksul farmerite võlasumma kahekordistus (1923. a. 7,8 miljardit dollarit, 1929. a. 14,1 miljardit dollarit). Pidevalt vähenesid farmerite sissetulekud.

Börsi kriis purustas 1929. a. New Yorgis leegendi igavesest õitsengust, mida majanduse edusammudest inustatult jutlustasid USA majandusteadlased. New Yorgi börsil müüakse ja ostetakse iga päev kolm kuni viis miljonit aktsiat. Kui neid millegipärast on müüdud rohkem, tekib börsipaania, algab kursi langemine. "Mustal esmaspäeval", 24. oktoobril 1929. a. müüdi aga 16 miljonit aktsiat ning Ameerika Ühendriike ja nende järel kogu maailma haaras mitu aastat kestnud majanduskriis.

Tööstustoodangu maht vähenes kriisiperioodil 46,2 % võrre. Mõnedes majandusharudes oli langus veelgi suurem. Nii vähenes vasesulatamine 80 %, terasetootmine 75 %, ehituse maht - 81,5 %, eksport - 75 %, import - 70 %. USA majanduse pea-

mised harud olid kümnekond aastat tagasi läinud. Rivist löödi välja martäänahjud võimsusega 4 mln. tonni terast aastas, hävitati 124 laeva jne.

Tööstuskriis põimus läbi agraarkriisiga, see aga viis masside vaesumisele ja farmerite laostumisele. Farmerite arv vähenes kriisiperioodil 20 %, nende tulud aga langesid poole võrra. Valitsus püüdis takistada hindade langust ning hakkas kriisi ajal loodud Farmerite Föderaalbüroo kaudu ostma põllumajandusprodukte ja neid hävitama.

Samal ajal, kui ka oma riigis paljud töölised kannatasid nälga, hävitati USA-s näiteks 1933. a. miljoneid veiseid, tapeti ja heideti jõkke 6 400 000 siga, 25 % kogu puuvilla külvipinnast jäeti sööti. Kriisiperioodil kasutasid paljud ettevõtted söe asemel kütteks maisi, sajad miljonid liitrid piima aga valati solgiaukudesse.

Kriisiaastail moodustus 17-miljoniline töötute ja pool-töötute armee. Koos perekonnaliikmetega ulatus see arv ligi 40 miljonini. Palk langes 35 - 50 protsenti ja Ühendriikide perekonna keskmine sissetulek moodustas ainult 40 % elatusmiinimumist. Sääraustes tingimustes hoogustus töölisliikumine.

Kriis mõjutas väga tugevalt finants-krediidisüsteemi. 1929. a. oktoobri börsikrahhiga kaasnes 14 miljardi dollari-line kaotus aktsiate kursi languse tõttu. Pankrotistus 130 000 firmat. Hoiustajad hakkasid pankadest oma hoiuseid välja võtma. Nõudmine kulla järele suurenes. Selle tõttu vähenesid Föderaalpanga kullavarud, paljud erapangad aga pankrotistusi. 1929. - 1933. aastail laostus kokku 9096 panka deposiitide üldsummaga 6,8 miljardit dollarit. Olukord läks nii kriitiliseks, et president oli sunnitud 6. märtsil 1933. a. sulgema kõik pangad ja võtma kulla ringlusest. 30. jaanuaril 1934. a. vähendati dollari kullasisaldust 41 % võrra.

Seega ütles USA lahti kuldraha ringluse süsteemist ning viis läbi dollari devalvatsiooni. Dollari devalveerimine oli lõõgiks töölistele, rantjeedele ja väikehoiustajatele: dollari ostujõud ja hoiuste väärtus langesid 41 %. Suured monopolid aga võitsid, sest nad vabanesid 41 % osas oma võlast riigile.

Kriis näitas ka Ühendriikide majandusmeestele ja poliitikategelastele, et vanavilisi edasi minna ei saa. Presidenditoolile sai F. Roosevelt, kes oli kaugelenägev poliitik ja asjalik majandusmees. Ta seadis sisse diplomaatilised suhted Nõukogude Liiduga. Tema võimuletulekuga võeti kasutusele rida kriisivastaseid abinõusid. Töötati välja nn. uus kursus, mis seisnes riiklik-monopolistliku kapitalismi tugevdamises. Uue kursi aluseks oli seadus tööstuse taastamise kohta, mis võeti vastu 1933. aasta mais. Selle elluviimiseks loodi Tööstuse Taastamise Rahvuslik Administratsioon. Viimane teostas riiklikku kontrolli tootmise ja kaubanduse üle, samuti reguleeris tööliste ja ettevõtjate vahelisi suhteid. Mainitud administratsiooni eesotssas seisis ajutrust, mis koosnes kodanlikest majandusteadlastest ja suurte monopolide esindajatest.

Ettevõtjaid hakati sunniviisil kartellidesse koondama. Eesmärgiks oli luua tootmisharude liite, mis pidid töötama nn. ausa konkurentsi koodeksite alusel. Nende järgimine oli ettevõtjatele kohustuslik. Koodeksid kehtestasid kindlad hinnad, tootismäärad, krediitingimused, tooraineturud, palgamiinimumi, tööpäeva pikkuse jne. Kartellimise tulemusena langesid väikesed iseseisvad kompaniid suurmonopolide mõju alla. 1. juunil 1934. a. oli 453 "ausa konkurentsi koodeksit" ja nende tegevus haaras 95% tööstusharudest. Vaatamata sellele, et riigivõim edaspidi sundkartellimist ei teostanud, jäi suurem osa loodud tööstusühendustest püsima.

Roosevelti valitsus tegi katset pehmemdada ka töötute olukorda. Sel eesmärgil loodi Erakordse Abi Föderaalne Administratsioon. See asutus sai 3,3 miljardit dollarit ühiskondlike tööde korraldamiseks. Samal ajal anti seadus sotsiaalkindlustusest, mis nägi ette abinõud ka töötute olukorra leevendamiseks. Kahjuks haaras abistamine ainult väikese osa tööpuuduse all kannatajatest.

Põllumajandustoodangu realiseerimiseks loodi Põllumajanduse Reguleerimise Administratsioon. Selle peamiseks ülesandeks oli preemiate maksmine talupidajatele, kes vähendasid oma põllupinda, samuti karja arvu. Eesmärgiks oli

vähendada põllumajandustoodangut. Põllumajanduselased reguleerimised ei andnud soovitud resultaat, sest põllupinna vähenemisega kaasnes töö intensiivsuse tõus.

Panganduse alal kindlustati hoiused ning pankadele anti riiklikku krediiti. Valitsus andis viimastele 3 miljardit dollarit.

Nii tugevdas Roosevelti valitsus riigi osatähtsust majandusel. Seda tehti suures osas monopolistide huvides, kuid peamine oli siiski kapitalismi kaitsmine üldse. Seetõttu riivasid mõningad Roosevelti valitsuse kriisivastased abinõud ka monopolide huve. Tekkis monopolistide vastuseis riigi vahelesegamisele majandusellu, eriti pärast kriisi möödumist. Asi läks nii kaugele, et USA Ülemkohus tunnistas Tööstuse Taastamise Rahvusliku Administratsiooni tegevuse ebaseaduslikuks ja F. Roosevelti poliitika selles osas konstitutsioonivastaseks.

Tööstustootmine langes Ühendriikides kõige madalale tasemele 1933. a. märtsis. Pärast seda algas USA majanduses depressioon, mis kestis kuni 1936. aastani. Siis algas lühiajaline elavnemine ja tõus. Tõusu ajal ületas tööstustootmise tase mõnevõrra kriisieelse taseme. Kuid juba 1937. a. algas uus kriis. Sellest kriisist väljus USA majandus alles Teise maailmasõja puhkemise ajal.

2.2.

USA majandus Teise maailmasõja aastail

Põhja-Ameerika Ühendriigid astusid sõtta 1941. a. detsembris. Kuid USA majandus töötas sõja jaoks juba varem: 1939. a. novembris müüdi sõjavarustust sõdivatele riikidele. Märtsis 1941 võeti vastu lend-lease'i seadus, mis nägi ette ühildamise fašismi vastu sõdivatele riikidele. Hangete üldväärtus lend-lease'i järgi oli 46 miljardit dollarit (1. märts 1941. a. kuni 1. august 1945. a.). See summa moodustas 13 % kõigist sõjakulutustest USA eelarves.

Lend-lease aitas kaasa kullavoolu kiirenemisele USA pankade seifidesse. Tarningute põhiosa - 30,269 miljardit

dollarit (65,8 %) saadeti Suurbritanniale ning Briti impeeriumi riidele. Nõukogude Liidule tarniti sõjatehnikat ja -moona 9,8 miljardi dollari eest (21,3 %). Sõjavajadused kutsusid esile suurenenud nõudmise tööstustoodangu järele ning vähendasid tööpuudust. Aastail 1939 - 1941 suurenes sõjatööstuse toodang 50 korda. Kiiresti arenesid ka laevaehitus, lennukite tootmine, elektrotehnika ja keemiatööstus. Loodi uus tööstusharu aatomipommi valmistamiseks. 1942. a. oli nn. Manhattani projektiga seotud 150 000 inimest.¹ Aatomipommi valmistamiseks kulutas USA sõja-aastail üle 2 miljoni dollari. Selle tootmisest võtsid osa Morgani, Dupont'i ja Melloni finantsgruppide tööstuskompaniid.

Ameerika tööstuse tootmisvõimsus suurenes aastail 1939 - 1945 40 % võrra. Tööstustoodang kasvas üle kahe korda. Iga-aastane tööstustoodangu juurdekasv moodustas 15 % ja enam. Säärase tõusu põhjuseks oli kõigepealt sõjalise tootmise ning sellega seotud tööstusharude areng. Tööstuse kiiret kasvu soodustasid veel järgmised asjaolud.

ARENGUST KÕNLESTAS :
① Teise maailmasõja alguseni oli USA-s tootmisvõimsustest kasutatud ainult 50 % ümber, mistõttu tööstustoodangu kiire suurendamine ei nõudnud eriti palju täiendavaid kapitalimahutusi.² Oli olemas ka küllaldaselt tööjõudu. Peale selle tugevnes ka töölisklassi ekspluateerimine. Enne sõda oli Ameerika töölisklass saavutanud küllalt arvestatavaid võite kapitali üle: töönädala lühenemine, palgamiinimumi kindlaksmääramine, sotsiaalkindlustuse laiendamine jne. Sõjaolukorda ettekäändeks tuues likvideeriti kõik need võidud.

② Toorainete suured tagavarad. Toorainet said Ühendriigid ka teistest riikidest. Kõik see läi head tingimused sõjaliste tööstusharude arendamiseks.

③ Riiklik-monopolistliku kapitalismi tugevnemine sõjaajal tõi kaasa riiklike summade voolu tööstusse. Nii nimetatud Sõjaliste Ressursside Mobiliseerimise Büroo ja

¹ Jungk R. Heledam kui tuhat päikest. - Tallinn, 1963. - lk. 95.

Sõjalise Tootmise Valitsus aitasid riiklike tellimustega suuri monopole.

USA majandusteadlaste endi arvestuste järgi said 100 suuremat korporatsiooni 67,2 % sõjalistest tellimustest ja 10 kõige suuremat - 30,4 %. Peale selle ehitati riiklike summadega tehaseid ja peamiselt neis tööstusharudes, kuhu erakapital heameelega ei tunginud. Nii näiteks 1940. a. juulist 1945. a. juunini tegi riik 67 % kõigist kapitaalmahutustest (17,2 miljardit dollarit). 1943. a. omas riik 20 % ühiskonna põhikapitalist. Kuid 2/3 riiklikest ettevõtetest, väärtusega 11,6 miljardit dollarit, anti kiiresti rendile või müüdi trustidele, seda suhteliselt odavalt. See tugevdas veelgi monopolide võimu ja suurendas nende kasumeid. Ameerika korporatsioonide kasumite üldsumma moodustas 117,2 miljardit dollarit.

Need hiiglaslikud kasumid tuli kinni maksta ameerika rahval. Riiklike vahendite peamiseks allikaks olid maksud ja riigilaenu. Föderaalmaksude üldsumma kasvas aastail 1939 - 1945 üle 8 korra. Maksud eraisikute tuludele suurenesid aga peaaegu 19 korda. Kuigi samal ajal suurenes ka nominaalpalk, halvenes sõja-aastail töötajate materiaalne olukord. Tuleb arvestada ka seda, et sõja-aastail vähenes küll töötute arv, kuid tööpuudust täielikult likvideerida ei õnnestunud. 1945. aastal olid igast kümnest ameerika perekonnast seitsmel tulud alla elatusmiinimumi.

Nii nagu Esimese maailmasõja perioodil, polnud ka Teise maailmasõja ajal USA territoorium haaratud otsesest sõjategevusest. Ka inimkaotused olid suhteliselt väikesed: Teise maailmasõja ajal sai surma 229 000 ameeriklast. Sõja lõpul langesid konkurentidena maailmaturul välja Saksamaa ja Jaapan, tunduvalt nõrgenenutena lõpetasid sõja USA liitlased Inglismaa ja Prantsusmaa. Kõige selle tagajärjena paranes USA majanduslik ja poliitiline positsioon kapitalistlikus maailmas. USA andis sõja lõppedes üle poole kapitalistliku maailma tööstustoodangust, Ühendriikidesse oli koondunud 3/4 kullavarudest ja neile kuulus ligi 1/3 kapitalistliku maailma ekspordist. Peaaegu kõik kapitalistlikud riigid olid muutunud USA võlgnikeks.

KORDAMISKÜSIMUSED

1. Millised olid Esimese maailmasõja tagajärjed USA majandusele?
2. 1920. - 1921. a. majanduskriisi mõju tööstusele.
3. Majandusareng 1923. - 1929. a.
4. 1929. a. börsikrahi mõju USA majandusele.
5. Milles seisnes F. Roosevelti uue kursi majanduspoliitika?
6. Teise maailmasõja mõju USA majandusele.

III peatükk

INGLISMAA MAJANDUSARENG

3.1.

ESIMESSE MAAILMASÕJA MAJANDUSLIKUD TAGAJÄRJED

Inglismaa valitsevad ringkonnad panid Esimesele maailmasõjale suuri lootusi. Nad lootsid taastada oma kõikumalõõnud positsioone. Vaatamata võidule, ei suudetud siiski peatada Briti impeeriumi lagunemist. Inglismaa rahvusvaheline majanduslik ja poliitiline prestiiž, mis hakkas alla käima juba XIX sajandi lõpul, vähenes veelgi. Kuigi Inglismaa sai Saksa ja Türgi arvel kolooniaid Lähis-Idas, Aafrikas ja Okeaanias, väljus ta sõjast siiski nõrgemana kui sõtta astudes. Oma peamisest konkurendist - Ameerika Ühendriikidest - jäi ta veelgi enam maha.

Sõda nõudis Inglismaalt suuri pingutusi: surma sai 748 000 inimest (Teise maailmasõja ajal 305 000) ning hävata 1,7 miljonit.

Purustati suurem osa sõjalaevastikust ning ligi 45% kaubalaevastiku sõjaeelsest tonnaažist. Kulutused sõjale ületasid 11 miljardit naelsterlingit, riigivõlg aga kasvas 645 miljonilt naelsterlingilt 1913. aastal 7800 miljoni nae-

lani, s.o. üle 12 korra.¹ Ameerika Ühendriikide majandusliku abi kasutamine viis Inglismaa temast majanduslikku sõltuvusse. Sõja lõpuks ulatus Inglise võlg Ühendriikidele 850 miljoni naelsterlingini.

Katkesid ka Inglise traditsioonilised majandussidemed välisriikidega. Sõjaraaskuste tõttu ei suutnud ta säilitada oma majanduslikke positsioone Idamaades ja Lätina-Ameerikas. Sinna tungis sisse Ameerika ja Jaapani kapital.

Sõja ajal polnud ka tööstuse arengut. Edusamme tegi ainult sõjatööstus, mis sõjategevuse algpäevadel jäi kaugele taha Saksamaa omast. Sõja lõpuks olid aga Inglismaal loodud kõik sõjatööstuse harud. Suurt osa etendasid selles materjalihanked Ameerika Ühendriikidest. Ainuüksi 1918. a. 10 sõjakuu jooksul laskis Inglismaa tööstus välja ligi 1400 tanki, üle 26 000 lennuki, ligi 30 000 aviomootorit jne.

Sõja ajal süvenes ka Inglismaal monopoliseerimise protsess. 1916. a. loodi Briti Tööstuse Föderatsioon. Mõningad monopolid-gigandid (Vickers, Inglise-Iraani naftakompanii) dikteerisid oma tahet loodud organisatsiooni kaudu 18 000 firmale. Monopolide kasumid kujunesid hiiglaslikeks, sõja ajal teenisid inglise monopolistid 4 miljardit naelsterlingit. "Vickers" suurendas sõja-aastail oma tootmisvõimsusi poole võrra ja sai 34 miljonit naelsterlingit kasumit.

Inglismaa majanduslikke raskusi suurendas osavõtt Nõukogude Venemaa vastasest interventsioonist. Alles 1924. a. tunnistas Inglismaa ametlikult Nõukogude Liidu eksisteerimist.

3.2.

MAJANDUSARENG

AASTAIL 1918 - 1928

Pärast Esimest maailmasõda, aastail 1919 - 1920, esines tööstuses tõus. Kuid see oli lühiajaline. Juba 1920. a. II poolel haaras Inglise tööstust kriis. Majanduslik aktiiv-

¹ Сарычев В.Г. Экономическое развитие Англии в период империализма. - Л., 1963. - С. 33.

sus langes järsult. Ühe aastaga vähenes tööstuslik tootmine 34 %, saabus massiline tööpuudus (15 % Inglise töölisest jäid tööta). 1920. a. keskel asutati Suurbritannia Kommunistlik Partei.

Pärast kriisi saabus kapitalismi ajutise stabilisatsiooni periood (1924 - 1928). Kuid ka sel ajal ei parane- nud oluliselt Inglismaa majanduslik olukord. Nimelt esi- nes stabilisatsiooniperioodil teiste riikide majanduses märgatav elavnemine, Inglismaal aga krooniline seisak. Kui 1929. aastaka ületas Ameerika Ühendriikides tööstustoodang sõjaeelse taseme 67 %, Prantsusmaal 39 % ja Saksamaal 13 % võrra, siis Inglismaal moodustas see 1913. aasta tasemest ainult 98 %.¹ Märgatav langus esines just Inglise tööstuse vanades harudes (kivisüsi, metallurgia, puuvilla ja villase riide tootmine).

Mis oli säärase languse põhjuseks? VANADE TÖÖSTUSHARUDE

① Kõigepealt tuleb märkida vananenud sisseseadeid, eri- ti just vanades tööstusharudes. Seetõttu ei suutnudki Ing- lise tööstus konkureerida näiteks USA ja Saksamaa omaga, mille tehniline tase oli tunduvalt kõrgem.

② Teiseks orienteerusid just vanad tööstusharud Inglis- maal suurel määral välisurgudele. Peamiselt ekspordivõi- maluste kitsenemise tõttu vähenes aastail 1913 - 1928 ki- visöetootmine 18 %, laevaehitus 26 %, puuvillase riide val- mistamine üle 2,5 korra ja villase riide kudumine 35 %.

Langus polnud aga omane kõikidele tööstusharudele. Nn. uued tööstusharud, nagu elektrotehnika-, keemia-, auto- ja lennukitööstus, kunstkiutootmine ning teised arenesid kül- lalt kiiresti. Nii kasvas aastail 1913 - 1928 autode val- mistamine üle 6 korra, kunstkiutoodang peaaegu 2,5 korda, elektrienergiat saadi 2 korda rohkem. Need tööstusharud olid moodsa sisseseadega ja orienteerusid eelkõige siseturu- le. Kuid need tootmisharud moodustasid tööstustoodangu üld- mahus siiski väikese osa, nad polnud domineerivad Inglis- maa majanduses.

¹ Сарычев В.Г. Экономическое развитие Англии в период империализма. - Л., 1963. - С. 36.

Inglise majanduse ebakindluse tähtsamaks näitajaks oli tootmisaparaadi krooniline alakoormus. Isegi majanduslikult edukail aastail jäi kasutamata 1/3 tootmisvõimsustest. Samal ajal 10 % tööliklassist kannatas vahetult tööpuuduse all.

Ka põllumajanduses kestis edasi juba XIX sajandi viimasel kolmandikul alanud agraarkriis. See aga tähendas, et järk-järgult vähenes põllupind ja põllumajandusega tegelevate inimeste hulk. Viimane asjaolu omakorda tingis Inglismaa suureneva majandusliku sõltuvuse teistest riikidest, kuna põllumajandussaaduste import suurenes. See jällegi aitas kaasa ekspordi-impordi tasakaalu rikkumisele.

Teiste riikide konkurentsi tagajärjel vähenes aastail 1913 - 1929 Inglismaa osa maailma ekspordis 14 protsendilt 11 protsendile ja maailma impordis 17 protsendilt 15 protsendile. Väliskaubanduse kasvu pidurdasid ka poliitilised motiivid, eriti suhetes Nõukogude Liiduga. Inglismaa eksport Nõukogude Liitu oli 1929. a. peaaegu kaks korda väiksem kui 1913. aastal Venemaale.

Inglismaa peamisteks kontrahentideks väliskaubanduses on ikka olnud Briti impeeriumi kuuluvad maad. Ka käesoleva sajandi 20. aastail läks sinna 1/3 Inglise ekspordist. Kuid ka nendesse riikidesse (eriti Kanadasse, Indiasse ja Aust-raaliasse) hakkasid sisse tungima konkurendid.

20. aastail kaob ka Inglismaa hegemoonia kapitali väljaveos. Kuigi absoluutse summa osas säilitab ta veel oma esikoha, siis jooksvate investeringute tempo poolest on ta sunnitud USA möödaminekut tunnistama. London kaotas seega maailma suurima finantstsentri aupaiste. Kiiresti hajus ka Inglismaa üleolek kauba- ja sõjalaevastikus. Washingtoni konverentsil 1921. aastal oli ta sunnitud nõustuma, et USA-l on sama suur laevastik kui Inglismaal.

Kõik need faktid räägivad Inglismaa progresseeruvast mahajäämusest Ameerika Ühendriikidest. Veelgi enam, 1929. aastaks langes Inglismaa tööstustöödangu mahu poolest juba kolmandale kohale maailmas. Tänu USA abile oli Saksamaa saareriigist mööda jõudnud.

Inglise kodanlus püüdis raskustest üle saada kapitali

ja tootmise suurema kontsentreerimisega, luues monopole, mis oleksid suutelised konkureerima maailmaturul. Neil aastail tekibki Inglismaal säärane suur monopol, nagu Imperial Chemical Industries (Kuninglik Keemia Trust), kes hõivas kohe kuni 90 % keemiatööstuse toodangust; või "Unilevers" - inglise-Hollandi kontsern seebi-, parfümeeria- ja rasvatööstuses. Viimane haaras sadu ettevõtteid kogu maailmas ja kehtestas kontrolli või ja margariini turu üle ning monopoolsed hinnad. Selle kontserni puhaskasu oli juba asutamisaastal (1929) 3,5 miljonit naelsterlingit.

Monopoliide võimu tugevnemisega kaasnes finantskapitali kallaletung töötajate õigustele. Valitsus aktiviseeris ametiühingutevastast võitlust. See omakorda põhjustas tööliikumise intensiivistumise. Nii on Inglismaa ajalukku läinud ~~maia~~ 1926. a. alanud üldstreik. Sellest võttis osa kuni 5 miljonit töölist ning streik paralüseeris kogu inglise majanduselu. 1927. a. võttis inglise valitsus vastu seaduse "Konfliktidest tööstuses ja ametiühingutest", millega piirati tööliste streigivabadusi.

Inglise imperialismil tuli palju jõudu kulutada rahvusliku vabadusvõitluse mahasurumiseks aumaades ja kolooniates. Nii õnnestus Iirimaa saavutada 1921. aastal dominioonidigused. 1922. aastal oli aga inglise valitsus sunnitud loobuma oma protektoraadist Egiptuse üle. Kuigi viimane kuulutati sõltumatuks kuningriigiks, õnnestus inglistel sõjaliselt see maa okupeerida. Metsikult suruti maha vabadusvõitluse katsed Indias.

3.3.

1929. - 1933. AASTA MAJANDUSKRIIS JA SELLE TAGAJÄRJED. INGLISMAA MAJANDUS SÕJA EELTÖÖ

1929. a. lõpul ilmneseid Inglismaal majanduskriisi sümptomid: teravnesid realiseerimise probleemid, krediite oli raske saada, hinnad langesid, tootmine vähenes, suurenes tööpuudus. Peagi andis kriis end väga valusasti tunda kogu majandusele. Saabus pikk languse periood, mis kestis kuni 1933.

aastani. Võrreldes 1929. aastaga vähenes riigis tööstustootmine 18 %. Mõnedes tööstusharudes oli langus veelgi suurem. Näiteks vähenes malmitoodang 53 % võrra ja selles oli Inglismaal 70-aastane tagasimineku. Laevaehituses vähenes tööde maht 12 korda.

Põllumajanduses oli olukord samuti raske: põllumajandussaaduste hinnad langesid keskmiselt 34 %. Hindade langus tõi kaasa paljude farmerite laostumise.

Kriis tõi kahju väliskaubandusele, selle käive vähenes 60 %. See omakorda suurendas majanduslikke raskusi. Eriti raskelt mõjus kriis töölisklassile. Töötuid oli riigis 3 miljonit ehk 22 % tööliste üldarvust.

1933. a. õnnestus kriisist jagu saada, kuid majanduselus jäi areng siiski aeglaseks. Mitmetes tööstusharudes esines depressioon ning tööpuudust ei õnnestunudki likvideerida. 1937. aastal ületas tööstuslik tootmine 1913. a. taseme ainult 22 % võrra. Seega veerandsajandi jooksul tammus inglise tööstus praktiliselt paigal. Täpsema pildi olukorrast annavad järgmised andmed:

T a b e l 2

	Ühik	1913	1928	1937
Tööstustoodangu üldindeks	1913. a. = 100	100	98	122
Kivisüsi	mln. t	292	241	244
Teras	—	7,8	8,7	13,2
Elektrienergia	mld kilovatt-tundi	4,5	14,5	31,9
Autod	tuh. tükki	34	212	504
Puuvillakangad	mld. meetrit	7,4	2,9	3,3
Villased kangad	mlj. meetrit	439	287	306
Kunstkiud	tuh. tonni	67	164	218

Toodud tabelist nähtub, et endiselt esinevad vastupidised tendentsid vanade ja uute tööstusharude arengus. See on ka arusaadav, kuna põhjused selleks püsivad edasi.

Inglismaa jääb üha rohkem maha USA-st. 1937. a. andis

Inglismaa 12,5 % kapitalistliku maailma tööstustoodangust, USA aga 41,5 %. Samal ajal tootis Inglismaa terast 1,5 korda vähem Saksamaast ja 4 korda vähem USA-st; elektrienergiat andis ainult 56 % Saksamaa ja 20 % Ühendriikide tasemest. Kolmandal kohal oli Inglismaa ka kivisöetootmises. Tema osatähtsus laevade ehitamisel maailmas langes aastail 1929 - 1938 54 protsendilt 34 protsendini.

1937. aastal tabas maad uus majanduskriis. Juba 1938. aastaks oli tööstuslik toodang 14 % võrra väiksem eelmise aasta omast. Sellest kriisist päästeti välja alles Teise maailmasõja ettevalmistamisega ning selle vallapäästmisega. Juba 1937. a. võeti Inglismaal vastu sõjaprogramm, mis nägi ette relvastuse täiendamiseks ja uuendamiseks 1,5 miljardit naelsterlingit. See tõi kaasa elavnemise sõjatööstuses ja viimasega seotud tööstusharudes.

Inglismaa põllumajandust iseloomustab ka pärast kriisi seisakuperiood. Täpsema pildi olukorrast annab järgnev tabel.

T a b e l 3

Peamiste põllumajanduslike kultuuride saak
(tuh. tonnides)

	1909 - 1913	1929 - 1933	1934 - 1938
Nisu	1587	1284	1743
Kaer	2355	2314	2019
Oder	1262	875	782
Kartul	4722	5133	5011

Kariloomade arvukus suurenes, kuid vähe. Põllumajandus rahuldab ainult 35 - 40 % riigi vajadustest. Ülejäänud tuli sisse vedada, peamiselt kolooniatest. Enne Teist maailmasõda, eriti aga majanduskriisi ajal tugevnes monopolide mõju ka põllumajanduses. Põllumajanduse arengut pidurdas ka säiliv mõisnike (lordide) maavaldus. Neile kuulus üle poole maast. Rentnikud-farmerid pidid maaomanikele rendi näol aru andma 20 % kogusaagist.

Seoses konkurentsi suurenemisega USA, Saksamaa ja Jaapani poolt elas pärast kriisi raskeid aegu üle ka v ä l l i s k a u b a n d u s . Kuigi Inglismaa kuni Teise maailmasõjani säilitas esikoha maailmakaubanduses, oli tal otse kannul USA. Väliskaubanduse käive, mis 1929. aastal moodustas 1840 miljonit naelsterlingit, langes 1937. aastaks 1474 miljoni naelsterlingini. Seejuures ulatus kaubandusbilansi defitsiit 432 miljoni naelsterlingini. Kõik see sundis Inglismaad muutma oma kaubanduspoliitikat. Alates kodanliku klassikalise poliitilise ökonomia võidutsemisest XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul valitses Inglismaal vabakaubanduse poliitika. Seda oli küll kitsendatud, kuid mitte likvideeritud. Nüüd minnakse vabakaubanduselt lõplikult üle protektsionismile, oma turgu hakatakse kaitsma kõrgete tollidega. Friitreiderlus asendub protektsionismiga.

Samal ajal püüdis Inglismaa forsseerida majanduslike sidemeid Briti impeeriumi maadega. Vastavalt Ottawa konverentsi otsustele (1932) seati Inglismaa ja tema dominioonide vahel sisse alandatud tollitariifid. Need lõid soodsa pinna kaubavahetuse laiendamiseks Briti impeeriumi riikide vahel. Aastail 1929 - 1938 tõusiski dominioonide ja kolooniate osatähtsus Inglise ekspordis 44 protsendilt 50 protsendini ning impordis 29 protsendilt 40 protsendini.

Oma rahvusvahelise finantsseisundi tugevdamiseks loodi 1931. aastal nn. sterlingiblokk (tsoon). Sellesse valuutagruppi kuulus 25 riiki eesotsas Inglismaaga. Peale Briti impeeriumi riikide kuulusid sellesse ka Skandinaaviamaad, Portugal, Argentiina, Brasiilia, Türgi ja rida teisi riike, kes orienteerusid oma valuutaarvestustes naelsterlingile. Oma välisvaluuta reservid andsid need riigid Inglismaale üldiselt reservfondi, saades vastu naelsterlingeid.

See operatsioon tugevdas naelsterlingi rahvusvahelist autoriteeti: kuni Teise maailmasõjani teenindas naelsterling rahvusvahelise arveldusühikuna ligikaudu poolt maailma kaubakäivet. Kuid naelsterlingi kurss oli väga ebakindel ja seepärast ütlesid Inglise valitsevad ringkonnad kullastandardist lahti. Lõpetati naelsterlingi vahetamine kulla vastu.

Inglise kodanlus püüdis majanduslikud raskused veeretada töölisklassi õlgadele. Teise maailmasõja eelõhtul said ligi 6 miljonit inglasi palka vähem kui oli ametlik elatusmiinimum. Töötute arv ulatus aga ajuti (näiteks 1938. aastal) kuni 2 miljoni inimeseni. Vaatamata kitsendustele streikis perioodil 1930 - 1939 igal aastal keskmiselt 324 000 inimest.

Kolmekümnendail aastail jätkus monopolistliku kapitali tugevnemine. Inglise monopolid loovad filiaale ja tütarettevõtteid kolooniates ja dominioonides. Riik toetab aktiivselt monopole majanduse reguleerimise nimel. 1934. - 1939. aastail andis riik näiteks Vickersile 40 % oma sõjalistest tellimustest. Kiiresti laiendasid oma tegevust naftamonopolid: Royal Dutch Shell kontrollis 1913. a. 7 tonni, 1929. a. 25,2 miljoni tonni, 1938. a. 30 miljoni tonni nafta tootmist. Inglise-Iraani Naftakompanii suurendas perioodil 1919 - 1939 naftatootmist 1,1 miljonilt tonnilt 8,3 miljoni tonnini. Nimetatud monopol oli Inglise poliitika läbiviijaks Iraanis. 1932. a. saavutas Inglise valitsus Iraanilt kontsessiooni pikendamise kuni 1933. aastani.

Samal ajal kääris kogu impeerium. Elav oli vabadusvõitlus Indias. Iirimaa kuulutas ennast 1937. aastal suveräänsaks vabariigiks. 1931. aastal anti dominioonidele Briti Rahvaste Ühenduse raamides võrdsed õigused ning iseseisvus välis- ja sisepoliitikas. Majanduslikult jäid nad aga tugevasti seotuks Inglismaaga.

3.4.

SUURBRITANNIA SÕJAMAJANDUS

Kuigi sõjas olid Inglismaa inimkaotused suhteliselt väikesed, tõid maale suurt kahju Saksa pommitlennukid, laevade blokaad, kallaletungioht ja vaenlase sissetung impeeriumi (Birma, Singapur, Malaisia, osa Egiptusest), suured kaotused laevastikus. Sõja lõpuks oli Inglise kaubalaevastik oma tonnaažilt peaaegu 2 korda väiksem USA omast, samaaegune mahajäämus esines ka sõjalaevastiku osas.

Kuigi sõjatööstuses esines mõningane kasv, langes tööstustoodang tervikuna sõja-aastail 5 % võrra. Eriti suur langus oli kivisöetootmises (21 %), puuvillatööstuses (üle 2 korra), villase riide tööstuses (27 %).

Inglise sõjakulutused moodustasid 25,2 miljardit naelsterlingit (septembrist 1939 kuni augustini 1945). Et neid kulusid katta, suurendati makse: peaaegu pool eelarvelistest kulutustest kaeti maksude suurendamise teel. Sõjaajal kulutas Inglismaa ära umbes kolmandiku kapitalimahutustest välismaal, peamiselt impeeriumimaades (India, Kanada, Austraalia, Lõuna-Aafrika Liit), samuti Ladina-Ameerikas ja Ameerika Ühendriikides. Saades teistelt riikidelt defitsiitseid kaupu krediidina, kasvas sõja-aastail Inglismaa riigivõlg kolmekordseks - 7,2 miljardilt naelsterlingilt 1939. aastal 21,5 miljardini 1945. aastal.

Katkesid või nõrgenesid ka Inglismaa traditsioonilised majandussidemed teiste riikidega. Paljudes varem Inglise mõjusfääri kuulunud rajoonides, nagu Kagu-Aasias, tugevnesid sõja-aastail USA kapitali positsioonid. Ühendriikide kapital tungis isegi Inglismaa dominioonidesse ja asumaaadesse. Näiteks suurenes sõjaperioodil Ameerika Ühendriikide eksport Kaadasse 2 korda, Indiasse 8,5 korda, Lõuna-Aafrika Liitu 5 korda ja Austraaliasse peaaegu 3 korda.

Sõja ajal suurenes veelgi Inglismaa majanduslik sõltuvus Ameerika Ühendriikidest. Viimane hankis ka Inglismaale sõjavarustust ja toiduaineid lend-lease'i alusel. Lend-lease'i üldsummast läks 30 miljardit Briti impeeriumi maadesse.

KORDAMISKÜSIMUSED

1. Millist mõju avaldas Esimene maailmasõda Inglismaa majandusele?
2. Miks esines langus just vanades tööstusharudes?
3. Mis näitab Inglismaa edasist majanduslikku allakäiku maailma mastaabis?
4. Kuidas mõjus 1929. - 1933. aastate kriis Inglise majandusele?
5. Teise maailmasõja mõju Inglismaa majandusele.

IV peatükk

PRANTSUSMAA MAJANDUS KAPITALISMI ÜLDKRIISI ESIMESEL ETAPIL

4.1.

MAJANDUSARENG KÄESOLEVA SAJANDI 20. AASTAIL

Esimene maailmasõda oli tähtsaks etapiks Prantsuse tööstuse arengus. See ei tähenda, nagu oleks sõda olnud kerge. 11 % riigi rahvastikust sai kas surma või kaotas oma töövõime. Materiaalsed kahjud olid samuti suured. Kohe esimestel sõjakuudel okupeerisid sakslased 10 tööstuslikult arenenud departemangu. Selle tagajärjel kaotas Prantsusmaa suure osa oma tootmisaparaadist. Tööstus paigutati ümber riigi kesk-, lõuna- ja läänepiirkondadesse. Pariisis, Lyonis, Marseille's, Nantes'is jt. linnades tekkivad uued ning moderniseeritakse vanad metallurgia-, masinaehitus-, keemiatööstus-, elektro- tehnika- jt. ettevõtted.

Kogu tööstus oli kohandatud sõjavajadustele. Loodi spetsiaalne relvastuse ministeerium. Majanduse sõjavajadusteks ümberkorraldamine tõi kaasa rauamaagi-, malmi- ja terase- tootmise kasvu. Samuti arenesid kiiresti noored tööstusharud: keemis-, elektrotehnika-, lennukitööstus jt. Nii suurenes sõjaajal seatinstoodang 4,5 korda; alumiiniumi oma üle 2 korra. Tormiliselt arenes autotööstus. Sõjaperioodil ehitati Prantsusmaal ligi 7000 km raudteid.

Kõige kiirema hoo sai muidugi sõjatööstus (kuulipildujad, mürsud, lennukid). Seega oli tööstuse areng ühekülgne, sest kergetööstus peaaegu üldse ei edenenu.

Esimene maailmasõda lõppes Versailles' rahulepinguga, mis Prantsusmaale oli küllalt soodne.¹

Ka pärast sõda jätkus tööstuse areng. Võib isegi öelda, et käesoleva sajandi 20. aastail kujunes Prantsusmaa ag-

¹ Vaherahu kohta vt.: Diplomaatia ajalugu. - Tartu, 1948. - II. - lk. 448 - 452.

industriaal - agraarmaa

raar-industriaalmaast industriaal-agraarmaaks. 1930. a. oli põllumajandussaaduste osatähtsus Prantsusmaa üldises tootangus 44 %, tööstuse osa aga 56 %. 1920. - 1921. aastate kriis andis Prantsusmaal väga nõrgalt tunda. Rahvamajanduse taastamise protsess lõpetati 1924. aastaks, kui 1913. a. taase ületati 9 %. Tööstuslik tõus kestis aga kuni 1930. aastani. Selleks ajaks ületati sõjajärgne tase 40 % võrra. Perioodil 1920 - 1929 kasvas tööstustoodangu maht Prantsusmaal 77 %, USA-s oli samal ajal kasv 37 % ja Saksamaal 49 %.

Mis oli siis tööstuse tõusu põhjusteks?

TÕUSU PÕHJUSED:

① Kõigepealt tuleb märkida Prantsusmaale kasulikke Versailles' rahulepingu tingimusi. Ta sai endale tagasi Alsace'i ja Lorraine'i ning okupeeris Saari kivisöebasseini. Lorraine'i ühendamine suurendas otsekohe poole võrra Prantsusmaa metallurgiabaasi võimsust. Tulemuseks oli, et terasulatus kasvas aastail 1913 - 1929 4,6 miljonilt 9,8 miljoni tonnini. Alsace'i tekstiilivabrikute ühendamine suurendas järsult kangaste tootmist Prantsusmaal. Samuti laienes keemiatööstuse toorainebaas.

Sõjajärgset tööstuse tõusu soodustasid ka Saksamaa reparatsioonid. Nimelt sai Prantsusmaa endale suurema osa Saksa reparatsioonimaksetest. Need maksti välja kuni 1932. a. septembrini. Osa reparatsioonimakseid tasus Saksamaa naturaalseste hangetena, peamiselt kivisöe ja koksina. Sütt aga vajab Prantsusmaa tööstus väga. Saksa sütt müüs Prantsuse valitsus madalate hindadega suurmonopolistidele nende kaupade konkurentsivõime tõstmiseks maailmaturul. Nii maksid Prantsuse monopolistid valitsusele 45 franki tonn, samal ajal kui impordihind oli 90 franki ja siseturuhind 200 franki. Saksa reparatsioonide abil võis valitsus igati toetada tööstusettevõtlust. Prantsusmaal levis arusaamine, et "sakslane maksab kõige eest".

② Sõja käigus purunenud varanduste taastamine ja arendamine riigi ida- ja põhjaosades kutsus esile massilise põhikapitali uuendamise, nõudmise ehitusmaterjalide järele, samuti nõudmise tarbeesemetele. Selleks tööks kulutati ainuüksi riigieelarvest otseste kapitaalmahutustena ligi 100

miljardit franki. Suurte summade mahutamine tööstusse ja ehitustegevuseks tähendas Prantsusmaa majanduspoliitika mõningat ümberhindamist ja muutmist - vähendati välislaenudeks antavaid kapitale ning rohkem summasid kasutati tootlikult kohapeal.

Kõrgeima taseme sõdadevahelisel perioodil saavutas Prantsusmaa tööstus 1929. aastal. Seda iseloomustab ka järgnev tabel.

T a b e l 4

KÕRGEPERIOOD 1929

	1913	1929
Rauamaagitoodang (mln. t)	21	50
Malm (mln. t)	5	10
Autod (tuh. tükkides)	45	245
Ketrusväärtnaid (tuh. tükkides)	6400	9880

Ka sõjajärgsel perioodil arenesid kiiremini just noored tööstusharud, nagu lennukitööstus, autoehitus, elektrotehnika, keemiatööstus; vanadest tööstusharudest aga määrtööstus ja metallurgia. See aga tähendas, et 1920. aastail alanud tööstusliku tõusu aluseks oli rasketööstus. Kergetööstusharud suurendasid toodangut väga aeglaselt või jäid hoopis sõjajärgsele tasemele. Noortes arenevates tööstusharudes oli monopolide osatähtsus algusest peale küllalt suur. Nüüd nende mõju veelgi suurenes. Kartellid ja trustid koondasid enda kätte tunduva osa tootmisest. Nii näiteks oli metallurgiatööstus 1930. aastate alguseks peaaegu täielikult monopolide käes, kartellituid olid ka kivisööetootmine ja keemiatööstus. Täpsema pildi saamiseks monopolidest esitame järgmise tabeli. (Vt. tabel 5.)

Rasketööstuse arendamise tulemusena tõusid mõningal määral Prantsusmaa osa kapitalistliku maailma tööstustoodangus, eriti kivisöe, malmi ja terase osas. Vaatamata tööstuse kiirele arengule jäi Prantsusmaa tööstustoodangu üldmahult siiski maha peamistest kapitalistlikest riikidest - Ameerika Ühendriikidest, Saksamaast ja Inglismaast. Oluliselt muutus

aga ekspordi struktuur: selles suurenes 3 - 3,5 korda rasketööstuse osatähtsus.

T a b e l 5

Monopolide osatähtsus majanduses

Tööstusharu	Monopolide arv	Monopolide osatähtsus antud alal (%)
Must metallurgia	10	72
Alumiinium	2	100
Kivisüsi	17	87
Autotööstus	3	75
Põhikeemiatööstus	1	70

Tööstuse finantseerimine riigi poolt kutsus esile riigieelarve kiire kasvu. See nähtus on ilmsiks tõendiks riiklik-monopolistliku kapitalismi kasvust. Suurem osa riigi poolt rajatud ja ehitatud ettevõtetest anti üle suurtele monopolidele. Tekkis riigieelarve defitsiit, kuna maksudega ei suudetud tasakaalustada suurenenud väljaminekuid. Kuni 1924. aastani püüti defitsiiti tasa teha riigilaenudega. Koos sellega kasvas ka riigivõlg ennenägemata arvudeni: 1928. aastal oli see 267 miljardit franki, 1935. aastal aga 324 miljardit franki. Ainuüksi nende laenude protsentide maksmine moodustas peaaegu poole riigieelarvest.

1924. aastast alates hakati eelarve defitsiiti katma ka inflatsiooni teel. Peagi langes frank kuni 1/6-le oma esialgsest väärtusest. Selle võrra vähenes ka riigivõlg. Inflatsioon oli kahjulik rantjeedele, kuna hoiuste väärtus langes. Prantsusmaa kui rantjeeriik läks säärasele teele seetõttu, et sõja-aastail oli tugevnenud panga- ja tööstuskapital ning suurkodanlastest rantjeed võitsid tööstusliku ehituse toetamisega rohkem, kui kaotasid paber raha kursi langusega. Teine osa rantjeekodanlusest oli aga raha asetanud aga välismaa väärtpaberitesse, s.t. eksportis kapitali välismaale.

Seetõttu langesid inflatsiooni läbi tekkinud kaotused (umbes 100 miljardit franki) eelkõige töötavate hulkade ning väike- ja keskkodanluse õlgadele. Nende rahulolematust oli nii suur, et valitsus oli sunnitud 1928. aastal uuesti stabiliseerima frangi $1/5$ ulatuses tema endisest (1914. aasta) väärtusest.

Mõningad muudatused avaldusid ka kapitali väljaveo iseloomus ja suundades. Kui kuni Esimese maailmasõjani oli peamiseks kapitali väljaveo vormiks erakapitali mahutused välisriikidesse (peamiselt Euroopa maadesse), siis sõdadevahelisel perioodil hakkasid domineerima riiklikud või riigi poolt garanteeritud eralaenud. Säärane muudatus oli tingitud riikide ebakindlast poliitilisest seisundist. Seoses viimase asjaoluga tõusis ka laenuprotsent kuni 7 - 7,5-ni. Kapitali väljavedu omandas mitte ainult majanduslikke, vaid ka poliitilisi eesmärke. Peamine osa aastail 1923 - 1932 antud Prantsuse laenudest (üldsummas 11,5 miljardit franki) läks Euroopa Entente'i riikidesse - Poolasse, Rumeeniasse, Tšehhoslovakkiasse, Jugoslaaviasse, Bulgaariasse, Ungarisse. Toetudes neile laenudele, püüdis Prantsusmaa tugevdada oma positsioone Inglismaa ja Saksamaa vastu.

Teine tähtsam iseärasus kapitali väljaveos seisnes tootliku kapitali osatähtsuse suurenemises. Tootliku kapitalina läksid summad peamiselt oma kolooniatesse. Aastail 1927 - 1933 läks välja tootlikus vormis 75 % kogu väljaveetud kapitalist. See aga tähendas, et Prantsuse imperialism lähenes teatud määral Inglise koloniaalsele imperialismile.

Samuti suurenes kolooniale kui Prantsusmaa kaupade turu osatähtsus: 1923. aastal võtsid kolooniad vastu 13 % Prantsuse ekspordist, 1934. aastal aga üle 30 %. Kolooniate arvel rahuldas Prantsusmaa oma vajadusi toorainete ja toiduainete järele: sealt sai ta näiteks kuni 50 % kautšukist ja siidist, peaaegu 100 % tsingist.

Kuni Teise maailmasõjani ei kaotanud Prantsuse imperialism oma liigkasuvõtja iseloomu. Vaatamata muudatustele jäi peamiseks kapitali välismaale paigutamise vormiks lae-

nukapital. Tulu kapitali väljaveost moodustas 1929. aastal 5,5 miljardit franki. See oli mitu korda rohkem väliskaubanduse tuludest ning ulatus pooleni tööstusest ja kaubandusest saadud tulust. Rantjeeluse osatähtsus majanduselus ei vähenenud, vaid mõningal määral isegi tõusis.

Kapitali väljaveo üldsummalt oli Prantsusmaa kolmandal kohal maailmas. Kuid kapitali väljaveos tootliku kapitali vormis jäi ta kaugele maha Inglismaast ja Ameerika Ühendriikidest.

Esimene maailmasõda avaldas negatiivset mõju Prantsusmaa põllumajandusele. 8 miljonist põllumajandustöötajast-mehest kutsuti 3 miljonit sõjaväkke. Pärast sõda tunti maal teravat tööjõupuudust. Sõja tõttu kannatas eriti loomakasvatus, kuna armee vajadusteks rekvireeriti nii hobuseid kui ka sarvloomi. Ajutiselt okupeeritud territooriumidel oli põllumajandus kohati täiesti desorganiseeritud. Need piirkonnad andsid aga varem $\frac{1}{5}$ saagist.

Ka sõjajärgsel perioodil polnud põllumajanduses arengut: põhiliselt jäädi sõjaeelsete tasemele, mõned põllumajandusharud aga ei saavutanudki 1914. aasta taset. Prantsuse põllumajanduse tehniline tase oli madalam ja saagikus väiksem kui teistes riikides. Seetõttu ei olnud ka Prantsuse põllumajandustooted välisturgudel eriti konkurentsivõimelised.

Siseturul olid aga põllumajandussaaduste hinnad madalad ja see tõi kaasa peamiselt väiketalude massilisi laostumisi. Prantsusmaa aga on väiketalude maa - kahe maailmasõja vahelisel perioodil moodustasid üle 50 ha suurused talud ainult 3 % majandite üldarvust. Väiketalude süsteem tähendab ka seda, et raskendatud on uuema tehnika kasutamine, agrotehniliste võtete juurutamine. Agraarkriis süvendas diferentseerumise protsessi talurahva hulgas.

4.2.

PRANTSUSMAA MAJANDUS TEISE MAAILMASÕJA EEL

Majanduskriis ei alanud Prantsusmaal 1929. aastal nagu teistes suurtes kapitalistlikes riikides, vaid aasta hiljem. Kestis aga see-eest pikemat aega - 1935. aastani. Tööstustoodangu indeks oli 1935. aastal 67,4 % 1929. aasta tasemest ja alles 1936. aastal mõnevõrra tõusis, ulatudes 79,3 protsendini 1929. aasta omast. Tööstuskriis põimus väga tihedalt pikaajalise agraarkriisiga. Maal tõi see kaasa kiireneva kontsentratsiooni, kuid ei põhjustanud olulisi sotsiaal-majanduslikke muudatusi põllumajanduses. Ka tööstuses kiirendas majanduskriis tootmise kontsentratsiooni, mis suurendas finantskapitali ja finantsoligarhia mõju.

Üheks majanduskriisi tagajärjeks oli tagasimineku frangi devalvatsiooni poliitikale. Kuid ka see ei avaldanud olulist mõju majandusolukorra parandamisele. 1937. aastal polnud Prantsuse majandus veel jõudnud 1929. a. tasemele - tootis enne kriisi valmistatust ainult 82,8 %. 1938. aastal haaras majandust uus kriis, ning aasta lõpuks valmistati ainult 70 % 1929. aasta toodangust.

Seega olid käesoleva sajandi 20. ja 30. aastad Prantsusmaa majanduses vastuolulised. 1938. aastal alanud kriis ületati alles Teise maailmasõja puhkemisel.

Majanduskriisi mõjul halvenes tunduvalt töörahva olukord, teravnes vastuolu töö ja kapitali vahel. Majandusraskusi suurendas finantsoligarhia rahvamajandust laostav tegevus: aastail 1935 - 1938 hakkas ta massiliselt kapitali Prantsusmaalt välja vedama. Välismaale saadeti ligi 100 miljardit franki. Prantsuse 200 perekonda hakkas otsima vorme ja teid üleminekuks kodanlik-parlamentaarsetl korraltl avalikule fašistlikule diktatuurile. Avalikult tehti silma ka Hitlerile, mis lõpuks viis häbiväärsele Münchени kokkuleppele 1938. aasta septembris.

Kodanlus ei sautnud oma plaane täielikult ellu viia. Prantsusmaa vasakpoolsed jõud ühinesid ning tulid rahvarinde koosseisus 1936. aastal võimule. Rahvarindes etendasid peamist osa kommunistid ja sotsialistid. Vaatamata kodanlu-

se vastutöötamisele tegi see valitsus töölisklassi toetusel mõndagi elanikkonna olukorra parandamiseks. Nii võeti vastu seadused kollektiivlepingutest, garanteeritud palgamiinimumist, 40-tunnisest töönädalast, erilise büroo loomisest te-raviljamüügi reguleerimiseks, krediitide andmisest väike-kaupmeestele, osalisest sõjatööstuse natsionaliseerimisest, Prantsuse Panga reorganiseerimisest jne. Hiljem need töö-tava rahva võidud küll tühistati, kuid prantslastel on rah-varinde valitsuse tegevus meeles tänaseni.

4.3.

TEINE MAAILMASÕDA JA PRANTSUSMAA MAJANDUSOLUKORD

Teine maailmasõda nõrgendas tunduvalt Prantsuse imperialis-mi positsioone. Kuid see nõrgenemine polnud tingitud aktiiv-sest sõjalisest tegevusest. Sõja esimesed kuud (1939. aasta septembrist kuni 1940. aasta juunini) ei toonud olulisi muu-datusi Prantsuse majandusse. Suurkodanlus kasutas sõja al-gust pealetungiks töölisklassile. Viimase võidud tühistati.

1940. a. juunis Prantsusmaa kapituleerus. Peaaegu kogu territoorium okupeeriti. Ainult lõunapiirkonnale jäeti for-maalne iseseisvus, mis oli ajutine. 1942. aastal okupeeriti kogu Prantsusmaa ja tema Põhja-Aafrika kolooniad. Prantsus-maa majandus pandi teenima Saksa sõjaorganismit. Esialgu ka-vatsesid hitlerlased muuta Prantsusmaa oma agraarriipatsiks, kuid olukorra halvenemine rindel sundis neid oma esialgse-test plaanidest loobuma ning Prantsusmaa tööstust kasutama sõja vajadusteks.

Peaaegu 80 % Prantsuse ettevõtetest hakkas täitma Sak-samaa sõjalisi tellimusi. Sõja-aastail andis Prantsusmaa üle 30 % Saksamaale vajalikust rauamaagist, üle 40 % boksitiidest, üle 5 % lennukitest, 12 % lennukimootoritest, 1/5 kõi-gist veoautodest, palju relvastust ja muud sõjavarustust. Saksa sõjaliste tellimuste üldsumma peaaegu võrdus okupat-sioonikuludega, mida Prantsusmaa kandis (85 miljardit fran-ki). See raha läks kõige suuremate kompaniide seifidesse. Viimased töötasid koos okupantidega. Peale selle veeti ta-suta välja palju muud materiaalseid väärtusi.

1944. aastal algas Prantsusmaa territooriumi vabastamine okupantidest. Samal ajal algas ka rahvamajanduse taastamine. Sõda oli teinud majandusele suurt kahju. Hitlerlaste otsene kahjurlus ning liitlaste pommirünnakud hävitasid sadu ettevõtteid. Sõja lõpuks oli rahvuslik tulu kaks korda vähenenud, ligi 40 % kapitaalehitustest ja 20 % sisseseadetest oli lõhutatud. Kahju üldsumma ületas 1000 miljardit sõjajaeelset franki. Suurt kahju oli tehtud raudteedele, sadamajandusele, maanteedele ja elamispiinnale.

1944. aasta oktoobris, Prantsuse vabastamisel, oli tööstustoodangu tase alla 1/3 sõjajaeelsest. Ei olnud toorainet, kivisütt, elektrienergiat. Selle tagajärjel langes Prantsusmaa osa kapitalistliku maailma majanduses. Kui 1937. aastal andis ta 6 % kapitalistliku maailma tööstustoodangust, siis 1948. aastal 4,1 %.

KORDAMISKÜSIMUSED

1. Majandusareng pärast Esimest maailmasõda.
2. Millised muudatused toimusid kapitali väljaveos?
3. Mis põhjustas majanduse languse 1930. aastatel?
4. Teise maailmasõja mõju Prantsuse majandusele.

V peatükk

SAKSAMAA^{*}

5.1.

KAOTUSED JA REPARATSIOONID

Esimene maailmasõda mõjus katastroofiliselt Saksamaa majandusolukorrale ja teravdas härmuseni klassivõitlust riigis. Saksamaa kandis palju inimohvreid. Rindel tapeti üle 1,8 miljoni inimese. 1,5 miljonit jäid invaliidiks. Sõda põh-

^{*} Saksamaa LV ja Saksa DV kujunemist vt. lk. 47 - 50.

haan tööt ja põllumajandus.

justas laose tööstuses ja põllumajanduses. Saksemaa tööstustoodangu üldmaht langes 1918. aastal 57 %, võrreldes 1913. aasta tasemega. Vilja, kartuli ja teiste toiduainete tootmine vähenes sõja-aastail üle kahe korra.

Sõjaohvrid ja puudus andsid kõige raskemini tunda töölisklassile. Peale selle olid keelatud streigid ning tühistatud isegi elementaarsed demokraatlikud vabadused. Tööpäeva pikendati kuni 14 tunnini. Tõusid hinnad. Saksemaal puhkesid mitmel korral näljarahutused.

See kõik teravdas klassivõitlust. Arenes lai sõjavastane liikumine, mis viis kodanlik-demokraatlikule revolutsioonile 1918. aasta novembris ja monarhia kukutamisele. Kujunes revolutsiooniline situatsioon, kuid sotsiaaldemokraatide reetlikkuse ja kommunistliku partei puudumise tõttu ei kasvanud see sotsialistlikuks revolutsiooniks.

Väljapääsu tekkinud olukorrast otsis Saksa kodanlus riiklik-monopolistliku kapitalismi tugevdamises. Muide, riiklik-monopolistliku kapitalismi kõrge arengutase on alati iseloomustanud Saksa imperialismi. Monopolid olid juba enne sõda saavutanud täieliku ülekaalu majanduses. Monopoliseerimise astmelt sammus ta Euroopa riikide esirinnas. Riiklik-monopolistliku kapitalismi kõrge tase on seletatav ajalooliste põhjustega: junkurlik kodanlus, Saksa imperialismi agressiivne iseloom, kapitalismi hilinenud arenemine jt.

Esimese maailmasõja ajal segenes riigi vahelise segamine majandusellu. Kõigepealt haaras riiklik reguleerimine põllumajanduse ja toiduainete jaotamise. Kuni sõjani vedas Saksemaa sisse teravilja, liha, piimasaadusi ja muid toiduaineid. Geoses mereblokaadiga vähenes toiduainete sissevedu rohkem kui 2/3 võrra. Toiduaineid hakati rangelt normeerima. Anti seadus leivamonopolist, mille järgi kõik teraviljaproduktid läksid riigi käsutusse. Seati sisse kaardisüsteem. Sõda nõudis ka tööstuse ümberorienteerumist sõja vajadusteks. Tsentraliseeriti tööstuse varustamine toorainetega. Sõjaministeerium koondas enda kätte tähtsamad toorained ja kütuse ning jaotas neid, lähtudes ettevõtete sõjalistest tellimustest. Sõjaministeerium tegelas ka tööjõuga varustamisega.

Riigi osa suurenes sõja-aastail ka aktsiaseltsides. Tek-

kisid riigi- ja erakapitali segaettevõtted, eriti sõjatööstuses. Tehti uusi kapitalimahutusi tööstusse 5,5 miljardi marga ulatuses, sellest 3 miljardit olid riigi summad. Pärast Esimest maailmasõda hakkas saksa kodanlus laialdaselt kasutama riiklik-monopolistliku kapitalismi meetodeid nii revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks kui ka selleks, et kompenseerida kolooniate ja osa territooriumi kaotust ning mõjusfääride vähenemist.

Sõda lõppes Saksamaale kaotusega. 28. juunil kirjutasid Saksamaa esindajad alla võitjate suurriikide poolt dikteeritud rahulepingule (Versailles' rahuleping). Võitjad riigid võtsid Saksamaalt ära kõik tema asumaad ja jaotasid need omavahel. Prantsusmaa sai tagasi 1871. aastal kaotatud Alsace'i ja Lorraine'i. Peale selle anti Prantsusmaale Saarimaa kivisöökaevandused. Saarimaa ise läks 15 aastaks Rahvaste Liidu hoolde alla (hiljem ühendati Saksamaaga). Belgiale läksid Eupeni ja Malmedy alad, Taanile Põnja-Schleswig. Saksamaa suhtes kehtestati sõjalised kitsendused.

Saksamaa pidi tasuma reparaatsioone, mille üldsumma määrati kindlaks 132 miljardile kuld margale. Kuid sõjas laostunud Saksamaa majandus polnud võimeline seda korralikult tegema. Prantsusmaa püüdis jõuga sundida Saksamaad maksma reparaatsioone ning okupeeris 1923. aasta jaanuaris Ruhri tööstuspiirkonna. See halvendas veelgi Saksamaa majandusolukorda.

1924. aasta augustis võeti Entente'i riikide Londoni konverentsil vastu uus reparaatsioonide plaan, nn. Dawesi plaan (ameerika pankuri nime järgi). Plaani olemus seisis selles, et Saksamaale anti USA ja osaliselt Inglise krediite majanduse taastamiseks. Tulud taastatud tööstusest, samuti tollidest ja maksudest pidid minema reparaatsioonimakseteks Inglismaale ja Prantsusmaale. Need omakorda said nii vahendeid sõjavälgade maksmiseks Ameerika Ühendriikidele.

Seejuures eeldati, et Saksamaa taastatud tööstus ei hakka konkureerima Inglise ja Prantsuse omaga. Aga vea teid Euroopa riikidesse, vaid Nõukogude Liitu, muutes viimase oma agraarrihpsiks. Säärastele soovidele tõmbas kriipsu peale Nõukogude Liidu kiire industrialiseerimine. Saksa

GER. Raskad L-are turgudel = turuprobleemid

kaupade ilmumine Lääne-Euroopa turgudele teravdas järsult turgude probleemi, süvendades imperialismi vastuolusid.

Uldine krediitide summa, mida Saksamaa sai Dawesi plaani alusel aastail 1924 - 1929, ulatus 21 miljardi kuldmarkani, sellest ligi 15 miljardit kuldmarka pikaajaliste ja 6 miljardit lühiajaliste kapitalimahutustena. Ligi 70 % pikaajalistest laenudest saadi Ameerika Ühendriikidelt. Samal ajal maksis Saksamaa reparaatsioone 10,2 miljardit kuldmarka. Prantsusmaa oli sunnitud Saksamaale tagastama Ruhri piirkonna. Võib liialdamata öelda, et Ameerika laenud mitte ainult ei tõstnud uuesti jalule Saksamaa tööstuse, vaid maksid kinni ka osa reparaatsioonikohustusi.

1929. aastal asendati Dawesi plaan Youngi plaaniga. Selle järgi vähendati reparaatsioonide summat 20 % võrra ja maksutähtaega pikendati 59 aasta peale. Esimese 37 aasta jooksul, s.o. kuni 1966. aastani pidi Saksamaa maksuma 2 miljardit marka aastas ning viimase 22 aasta jooksul tasuma Inglismaale ja Prantsusmaale nende võlasumma Ameerika Ühendriikidele. 1929 Youngi plaan

See plaan oli aga täiesti ebareaalne, sest ka Saksamaa majandus sattus majanduskriisi. 1931. aastal taotleski Saksamaa aastast moratooriumi, s.t. maksete tähtaegade edasilükkamist. Lausanne'i konverentsil 1932. aastal muudeti Youngi plaani. See oli esimene järeleandmine Saksa militaristidele, tehtud selleks, et Saksamaa võiks suunata oma väed itta - Nõukogude Liidu vastu. Hitleri võimuletulekuga 1933. aasta jaanuaris lõpetati aga igasuguste reparaatsioonide maksmine.

5.2.

MAJANDUSARENG ENNE KRIISI

Sõjajärgsel perioodil oli Saksamaa majandusolukord katastroofiline. Sõjate tööstuse koondamine ja armee demobiliseerimine põhjustas massilise tööpuuduse. Hinnad tõusid sõjaeelsega võrreldes kümnekordseks. Olukord halvenes seoses Ruhri tööstuspiirkonna okupeerimisega, millele tol ajal

võimulolnud reaktsooniline Cuno valitsus vastas passiivse vastupanu poliitikaga (loobumisega kivisöetootmisest). Kogu riigis hakati tehaseid ja vabrikuid sulgema. Töötute arv kasvas 5 miljonini. Inflatsioon võttis kohutava ulatuse: 1923. aasta juunis vastas ühele Ameerika dollarile 110 000 marka, augustis - 4 miljonit marka, septembris - 250 miljonit marka, oktoobris aga juba 8 miljardit marka. Sama aasta lõpul teostatud rahareformiga asendati uus mark ühe miljardi vana margaga. Seejuures tuleb märkida, et inflatsiooniperiood oli tähtsaks etapiks Saksa majanduses 20-ndail aastail - inflatsiooni kasutades veeretatakse kodanluse sõjajärgsed raskused töötajate õlgadele. Inflatsioon viis reaalpalka järsule langusele, väikehoiustajate ja rantjeede massilisele eksproprieerimisele ja rahvusliku rikkuse ümberjagamisele suurmonopolistide kasuks, hiiglaslikele spekulatiivsetele operatsioonidele. Inflatsiooniperioodil tekkiski uusi suuri truste ja kontserne.

1923. ja 1924. aasta vahetusel väljus Saksamaa sõjajärgsest majanduslikust ja poliitilisest kriisist ning astus kapitalismi osalise stabiliseerumise ajajärku. Kasutades Ameerika-Inglise krediite, hakkas Saksa tööstus uuen-dama põhikapitali ja tootmist ratsionaliseerima. Aastail 1923 - 1929 tugevnes veelgi monopolide mõju: 1926. aastal haarasid kontsernid 65 % kõigist kapitalimahutustest ja kontrollisid 93 % mäetööstuse toodangust, 80 % metallurgias, 87 % elektrotehnilisest tööstusest ja 83 % keemiatööstusest.

Üheks Saksamaa 20. aastate arengu iseärasuseks oli see, et monopolide kartellivorm kaotas oma iseseisva tähenduse. Otsustavat osa monopolikokkulepetes hakkasid etendama suured trustid ja kontsernid. Samal ajal tõusis ka kartellide arv 1000-ilt (1922. a.) 1500-ni (1925. a.). Eriti suurteks Saksa trustideks olid I. G. Farbenindustrie ja Terasetrust. Esimene oli üheks maailma suurimaks keemiatrustiks, mis oli monopoliseerinud 100 % saksa aniliinvärvide ja kunstliku bensiini tootmisest, 80 % kunstlammastiku ja 25 % kunstsiidi tootmisest. I. G. Farbenindustrie loomisel 1925. aastal oli monopoli kapital 626 miljonit marka, mõne aasta pärast ületas aga juba miljardit marka.

1926. aastal loodi pärast 1925. aastal toimunud Hugo Stinnese kontserni krahhi Terasetrust. 1927. aastal kuulus selle koosseisu 105 kartelli, sündikaati ja ettevõtjate liitu. Terasetrust ise kuulus omakorda mitmetesse suurtesse kartellidesse. Selle monopoli huvide sfääri kuulus ja tema kontrolli all oli 4,5 miljardit marka, kuid koos talle lähedaste pankadega kontrollis trust kapitali 6,6 miljardi marga ulatuses.

Välismaine krediit võimaldas Saksa töösturitel tunduvalt suurendada ettevõtete tootmisvõimsusi. Peagi ületas Saksamaa tööstustoodete väljalaskes ja väliskaubanduses sõjaeelse taseme. Ta jõudis Inglismaast ja Prantsusmaast ette. Saksamaa tööstustoodangu üldmaht moodustas 1929. aastal 113 % 1913. aasta tasemest. Kuid see tööstuslik tõus toimus väga kõikuval alusel. Saksa töötajate ostuvõime oli väga madal. Massiline tööpuudus ei olnud veel likvideeritud. Saksamaa põllumajandus ei jõudnud veel sõjaeelsele tasemele. Kõik see põhjustas Saksamaal ärevust tekitava kröonilise tootmisaparaadi alakooramatuse. Aastail 1924 - 1929 oli koormatud kõigest 60 % tootmisvõimsustest (USA-s 78 %).

Olles ise k a p i t a l i v ä l j a v e o objektiks, hakkas Saksamaa ka ise kapitali välja vedama. 1930. aastal moodustasid tema piiritagused kapitalimahutused ligi 10 miljardit marka, s.o. peaaegu poole sellest, mis ta sai krediidina Inglismaalt ja Ühendriikidest. Saksa kapitali väljavedu omas kindlat eesmärki - luua piiri taga tungipunkte tulevaseks ekspansiooniks. Nii näiteks ostis ja ehitas I. G. Farbenindustrie ettevõtteid Tšehhoslovakkias, Šveitsis, Hispaanias, Hollandis, Brasiilias, Hiinas ja teistes riikides. Kruppi firma, kes ei tohtinud relvi toota, lõi relvade valmistamiseks filiaale Belgias, Hollandis, Rootsis, Šveitsis jne.

1920. aastail laienesid tunduvalt Saksa monopolide rahvusvahelised sidemed: 300 rahvusvahelisest monopolühendusest vähemalt 200-st võtsid osa Saksa omad. I. G. Farbenindustrie oli tihedalt seotud Inglise Kuningliku Keemiustrustiga, Ameerika trustiga Standard Oil ja teiste USA ning Inglise monopolidega. Kartelli kokkulepete abil saa-

vutas I. G. Farbenindustrie, et Inglismaal ja Ameerika Ühendriikides ei tehtud uurimistöid mitmei alal, näiteks kunstliku kautšuki tootmise täiustamine. Seda tehti Saksamaal. Teise maailmasõja ajal andis säärane poliitika liitlastele valusalt tunda. Saksamaa initsiatiivil ja tema aktiivsel osavõtul loodi 1926. aastal Euroopa terasekartell, mis kontrollis 2/3 Euroopa terasetoodangust.

Tuginedes tööstustootmise kiirele kasvule hakkas Saksamaa võitlema oma traditsiooniliste ja ka uute turgude eest. Juba 1928. aastal möödus ta Inglismaast ja jõudis II kohale maailmas (USA järel) masinate ja sisseseadete väljaveos. Laialdast kaubavahetust arendas Saksamaa Nõukogude Liiduga. Saksamaa saadetised Nõukogude Liitu olid kriisiaastail sellele kapitalistlikule maaile väga olulised.

TÖÖSTUSTOOTMISE KIIRE KÄIK

5.3.

1929. - 1932. AASTA MAJANDUSKRIIS

Juba 1927. aastal langes Saksamaal tarbeesemete tootmine ja järgmisel aastal ka tootmisvahendite valmistamine. See-
ga läks Saksamaa kriisifaasi järk-järgult. Kriisi sügavaim punkt 1932. aastal oli küllalt madal - tööstustootmise maht langes 1929. aasta tasemega võrreldes 40,2 % võrra.

Eriti valusasti kannatasid rasketööstusharud: metallurgia, mäekaevandus ja masinaehitus. Terasetoodang näiteks langes 16,1 miljonilt tonnilt 1929. aastal 5,6 miljonile tonnile 1932. aastal. 1932. aastal oli masinaehitustööstus koormatud ainult 27 %, autotööstus 25 %, ehitustööstus 20 % ulatuses. Rahvuslik tulu vähenes 40 % (76 miljardilt 45 miljardi margani), väliskaubandus aga 60 %. Hinnad langesid keskmiselt 53 % võrra, seejuures aga monopoolsed hinnad ainult 20 %. Poole võrra vähenesid kapitali-investeeringud. Aastail 1924 - 1928 mahutati Saksamaal tööstusesse 10,5 miljardit marka (1928. aasta hindades), 1929 - 1932 aga ainult 4,9 miljardit marka.

Uuesti langes marga väärtus. See tõi aga kaasa kapitali väljaveo piiri taha. Töötute arv küündis 1932. aastal

7 miljoni inimeseni. Koos perekonnaliikmetega oli aga ülalpidamiseta 15 - 20 miljonit inimest. Tööstuskriis põimus agraarkriisiga. Kümned tuhanded talupoegade majapidamised laostusid.

Saksa kapitalismi eriti raske seisund kriisiperioodil on seletatav mitmete asjaolude kokkulangemisega. Saksamaa oli koormatud võlgade ja reparatsioonidega. Väliskapitali juurdevool, mis etendas tähtsat osa Saksamaa tööstuse taastamisel ja edendamisel, lakkas kriisiperioodil. Kapitalistlik ratsionaliseerimine viis juba kriisi-eelsel perioodil tööpuuduse kasvule, kriisiajal aga võttis ennenägematu ulatuse.

Majanduskriisi mõjul tugevnes riigis klassivõitlus. Sagenesid töötajate massilised väljaastumised linnas ja maal. Kommunistide autoriteet kasvas kiiresti, nende mõju töötajatele suurenes. Saksa valitsus polnud enam võimeline valitsema tavaliste parlamentaarsete meetoditega ja asus maa fašiseerimise teele.

5.4.

FAŠISMI MAJANDUS- POLIITIKA

Tulles võimule, hülgasid fašistid kapitalismivastase fra-seoloogia ja hakkasid avalikult kaitsma monopolistliku kapitalismi huve. Saadeti laiali kõik mittefašistlikud ametiühingud. Nende varandus konfiskeeriti. Kõik töölised arvati sundkorras fašistlikku tööringi. Sellel fašistlikul organisatsioonil oli monopol "kaitsta" töö huve, ehkki töölistel ei olnud seal mingeid õigusi. Kogu elanikkonna suhtes kehtestati töökohustus. Fašism Saksamaal oli monopolistliku kodanluse kõige reaktsioonilisema osa avalik ja terroristlik diktatuur, mis allutas endale riigiaparaadi.

Paljud fašistliku valitsuse majandusüritused olid suunatud ühele eesmärgile - Teise maailmasõja ettevalmistamisele. Kõigepealt koondati tööstus suurte monopolide kätte. Juba 15. juulil 1933. aastal võeti vastu seadus kartellidest, mis lubas valitsusel sundkorras kartellida igasu-

gust ettevõtet. Esimeses järjekorras kartelliti täielikult rasketööstus, aga 1934. aastal ka kergetööstus. Kuni 1939. aastani anti mainitud seaduse alusel ja selle täiendamiseks 72 dekreeti. Kogu selle aktsiooni tulemusena likvideeriti väikefirmad. Sõja-aastail viisid suurmonopolid, rahuldumata autsaiderite likvideerimisega, läbi kartellide "puhastamise" väikefirmadest. Selle tulemusena jäi 2500 kartellist järele ainult 500. Loodi totaalsed kartellid ühingute näol kergetööstuses ja riiklikud ühendused rasketööstuses. Need siis valitsesid ühes või mitmes tööstusharus.

Sunniviisiliste kontsentreerumisürituste hulka tuleb lugeda ka 1937. aasta oktoobris teostatud aktsiaseltside juuriidilist reformi, mis likvideeris alla 100 000 margase kapitaliga aktsiaseltsid. Keelati uute aktsiaseltside loomine kapitaliga alla 500 000 marga. Mainitud reformi tulemusena suurenes aastail 1937 - 1943 aktsiaseltside keskmine kapital 3,1 miljonilt 5,5 miljoni margani. 1942. aastal moodustasid 107 suuremat aktsiaseltsi 2 % aktsiaseltside üldarvust, valdasid aga 50 % kogu aktsiakapitalist.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi tähtsamaks vormiks fašistlikul Saksamaal oli majanduselu riiklik reguleerimine ja ettevõtetus. Riigi kontrolli alla võeti väliskaubandus, kapitali investeeringud, palgadünaamika (seejuures palk järsult langes), tööjõuressursside kasutamine jne. Eesmärgiks pidi olema majanduse parem organiseerimine. Kuulutades oma eesmärgiks majanduse loomise autarkia printsiibil (s.t. riigi majanduse sõltumatuse saavutamine), toetas valitsus igati sünteetilise tooraine, metallurgia ja mäetööstuse arengut. 1933. aastal normeeriti elanikkonna varustamine tarbeesemetega. 1938. aastast hakati tööjõudu rahvamajandusharude vahel jaotama sõjatööstuse arendamise huvides.

Ettevõtja fašismiperioodil polnud ainult ettevõtte peremees, vaid ka selle füürer, riigi volinik. Temale vastuhakkamine võrdsustati võimuesindajale vastuhakuga. Samal ajal olid töölised töösõduri seisundis ning olid kohustatud vastuvaidlematult täitma kõik riiklikud kohustused. Põllumajandustöötajad olid sarnaselt pärisorjadega

10. märts 1937. Kõikidele juur- kinnistatud maa külge ja võisid töölt lahkuda ainult Töö Valitsuse loal. Üldse soodustas fašistide agraarpoliitika mõisnikke ja kulakuid. 1937. aasta põllumajandusloenduse andmeil kuulus neile 2/3 kogu põllumaast.

1936. aasta septembrist alates hakkas Saksamaa ellu viima nelja aasta plaani, mille eesmärgiks oli majanduse viimine sõjarööbastele. 1940. a. oktoobris mindi üle teise neliaastaku plaanile. Esimese nelja aasta plaani peamiseks ülesandeks oli taastada ja laiendada tooraine- ning tootmisbaasi sõjatööstusele metallurgia, söetootmise, energeetika, masinaehituse ja teiste tööstusharude kiire arendamise kaudu. Teise nelja aasta plaaniga püstitati eesmärk kõigi ressursside totaalseks mobiliseerimiseks sõjatööstuse kiire kasvu huvides.

Koondades oma kätte hiiglaslikud rahalised vahendid laenude, inflatsiooni, maksude ning Saksa väike- ja keskkodanluse ning juutide paljaksriisumisega, suutis fašistlik Saksamaa juba 1939. aastaks kulutada sõjalisteks eesmärkideks 90 miljardit marka. Selle kapitali abil kutsuti esile kunstlik ja ebaterve tööstuse elavnemine. Nii osutus ka võimalikuks kriisi tagajärgede ja tööpuuduse likvideerimine riigis. 1937. aasta kriis ei andnud seetõttu samuti end Saksamaal tunda.

Riigi osatähtsus majanduselus kasvas tohutult. Kuid seejuures ehitas riik ise vähe ettevõtteid. Peamiseks riikliku ettevõtluse vormiks oli eraettevõtete aktsiate ost. 1939. aastal olid riiklikud kapitalimahutused aktsiaseltsides 24,8 miljardit marka, s.o. 25 % aktsiakapitalist.

Riigi üha suurenev sekkumine majandusellu tingis ka riigi haldusorganite vastava täiendamise. Seda ka tehti. Pidevalt organiseeriti impeeriumi majandusministeeriumi, mis alles 1939. aastal omandas püsivama kuju. Ministeeriumi koosseisu kuulusid 5 valitsust, 6 funktsionaalset majanduslikku gruppi (tööstus, kaubandus, pangandus, käsitöö, energeetika, kindlustus) ja territoriaalsed maapalad. Igat gruppi peale kättöö oma juhtis fiiurer, kes paigutati kohale suurmonopolide peolt. Majandusministeerium reguleeris esialgu väliskaubandusoperatsioone ja tooraine

jaotamist, 1942. aastast alates hakkas aga reguleerima ka turustamist.

Fašistliku riigiaparaadi läbipõimimisel monopolse kapitaliga tekkisid uued monopolid. Neis etendasid otsustavat osa varem majanduselus tundmatud natslikud liidrid. Tuntu- maid uutest monopolsetest ühendustest oli Göringi trust (hiljem kontsern). See oli formaalselt poolriiklik organi- satsioon, faktiliselt kontrollis aga Göring. Nimetatud mo- nopol rajati peamiselt juutidelt konfiskeeritud ettevõtete baasil. Hiljem liideti kontserniga sundkorras mitmeid Saksa ja välismaa firmasid. Uuteks monopolideks olid ka Flicki ja Ringi kontsernid kunstvilla ja kunstiidi tootmiseks ning veel mitmed teised.

Natsid tungisid ka pangandusse. 1930. aastail jäi kuu- est Berliini suurpangast alles ainult 3 ja neis haarasid juhtpositsiooni hitlerlased. Peale selle loodi ka selliseid panku, nagu Saksa Tööpank, Saksa Kassa jt., mis tuginesid riiklikule toetusele ja etendasid juhtivat osa Saksamaa pan- ganduses.

5.5.

SÕJAMAJANDUS JA KAHE SAKSA RIIGI KUJUNEMINE

Sõjapäevil viidi lõpule sundkartellimine ja aktsiaseltside kindlustamine. Selle tulemuseks oli, et Saksa majanduses va- litses paarkümmend suurmonopoli. Võimsaim neist oli Göringu kontsern "Hermann-Göring-Werke", mis haaras endasse 177 ma- sinaehitus-, 69 mäetööstus- ja metallurgia-, 156 kaubandus-, 46 transpordi- ja 15 chituskompaniid. Tema ettevõtteid oli kõigis okupeeritud riikides. Ka teised Saksa monopolid al- lutasid endile ettevõtteid ning omandasid neid okupeeritud territooriumidel. 1941. aastal näiteks andsid 42 miljonist tonnist terasest 15 miljonit tonni okupeeritud riigid. Sa- muti rahuldasid allutatud maad sõjaajal vähemalt 1/4 Saksa- maa kivisõjavajadustest. Materiaalsete väärtuste summa, mis sõja esimestel aastatel (kuni 1941. aastani) suudeti Saksa- maale, ulatus 9 miljardi naelsterlingini. See ületas kahe-

kordselt Saksamaa toleleagse rahvusliku tulu. Peale selle kasutati okupeeritud territooriumide tööjõudu. 1944. aastal töötas Saksamaal 13 miljonit välistöölist. Kõige selle tõttu on ka mõistetav, miks Saksamaa suutis täita teise neliaastaku plaani 280-protsendiliselt. Kahe aastaga suurenes tööstustoodang ligi kolm korda. Kasv esines aga ainult tootmisvahendite osas, tarbeesemete tootmine vähenes 1/3-le sõjaelsest tasemest.

Kuid ei autarkiapoliitika ega okupeeritud territooriumide paljaksriisumine võimaldanud fašistidel pidada pikaajalist sõda. Juba Suure Isamaasõja esimesel aastal nurjus hitlerlaste välksõja plaan. Reichi eluea pikendamiseks mobiliseeriti kõik jõud. 1944. aasta keskel kuulutati välja teine totaalne mobilisatsioon (esimene oli pärast lüüasaamist Stalingradi all). Samal ajal halvenes rahva toidlustamine iga nädalaga. 1944. - 1945. aasta talveks oli toiduainete nädalanorm muutunud mikroskoopiliseks: 100 g leiba, 100 g kartuleid, 20 g liha ja 10 g rasvaineid. 1945. aasta kevadest peale aga lõpetati rahva regulaarne varustamine toiduainetega üldse. Rahval soovitati "koguda ja kasutada toiduks rohtu, metsikult kasvavaid taimi, marju, juuri, seeni, pisiloomi, konnasid, tiguseid".¹ 1945. aasta jaanuaris konfiskeerisid hitlerlased kõik inimeste hoiukassasäästud.

Rahva majandusolukord suurendas rahulolematust. Rahulolematud Hitleri režiimiga olid sõja lõpupäevadel ka monopolistid, kellele ei meeldinud riigi liigne sekkumine majandusellu. Kuid eeltoodu aitas vähe kaasa sõja lõpetamisele. Võidu tõi Nõukogude armee.

Pärast sõja lõppemist oli tähtsaks rahvusvaheliseks sündmuseks Potsdami konverents (1945. aasta juulis). Konverentsil sõlmiti kokkulepe liitlaste poliitika põhimõtete kohta Saksamaa suhtes. Selles kõneldi Saksamaa täieliku desarmeerimise vajadusest, fašismi väljajuurimisest ja maa poliitilise elu ümberkorraldamisest

¹ Tsit.: Rožanov G. Fašistliku Saksamaa kokkuvarisemine. - Tallinn, 1964. - lk. 49.

demokraatlikel alustel. Nõukogude Liidule otsustati anda Ida-Preisimaa rannikuosa koos Königsbergi (praeguse Kaliningradi) linnaga ja Poolale Ida-Preisimaa ülejäänud osa. Konverents määras kindlaks, et Poola läänepiir kulgeb mööda Oderi ja Lääne-Neisse jõge.

Konverentsi otsused viidi ellu ainult idatsoonis. Demokraatlikud omavalitsusorganid Nõukogude okupatsioonivõimude toetusel likvideerisid monopolid ja konfiskeerisid sõjaroimarite varanduse. Moodustus võimas rahvaettevõtete sektor, mis andis 2/3 kogu tööstustoodangust. 1945. aasta sügisel algas maareformi läbiviimine. Mõisnikelt konfiskeeriti 3,3 miljonit hektarit maad. Selle maa said endale 544 000 maata ja vähese maaga talupoega. Mõisnike klass likvideeriti. Need ühiskondlik-majanduslikud ümberkorraldused tähistasid kodanlik-demokraatliku revolutsiooni lõpuleviimist Saksamaa idaosas ja Saksa fašistliku impeeriumi aluste hävitamist.

Lääne-Saksamaal agraarreformi faktiliselt läbi ei viidud. Otsust dekartellimisest ja sisseseadete demontaažist viidi ellu ainult ameerika-inglise-prantsuse monopolide võistlejate osas, kuid ka selles oli palju formaalsust. Trusid ja kontsernid lõhuti iseseisvateks aktsiaseltsideks. Need monopolid aga, mis olid seotud võitjate omadega, tugevdasid oma positsioone. Majandusühenduste etteotsa jäid endised peremehed (peale otseste sõjasüüdlaste).

Võtnud kursi okupeeritud Saksamaa lõhestamisele, sõlmisid USA ja Inglismaa 1946. aasta detsembris kokkuleppe oma okupatsioonitsoonide ühendamiseks. 1948. aasta suvel ühendati sellega ka Prantsuse okupatsioonitsoon. Samal aastal lülitati Lääne-Saksamaa marsalliseeritud maade hulka ning seal teostati separaatne rahareform. Lääne-Saksamaa uuel margal oli hoopis teine kurss kui ülesaksamaalisel margal. Kuna uue marga tungimine idatsooni oleks ohustanud sealset finantssüsteemi, keelasid Nõukogude võimud selle sissetungi oma okupatsioonitsooni.

Nii hakkasid kaks Saksamaa osa arenema täiesti iseseisvalt nii poliitiliselt, majanduslikult kui ka ideoloogiliselt. Kujunes välja kaks saksa riiki. 1949. aasta mais jõus-

tus Saksamaa Liitvabariigi konstitutsioon ja sama aasta oktoobris kuulutati välja Saksa Demokraatlik Vabariik. Nende kahe riigi majandusareng toimub printsiipsaalselt eri teid mööda ja seepärast vaadeldakse edaspidi lahus.

KORDAMISKÜSIMUSED

1. Esimese maailmasõja tagajärjed Saksamaa majandusele. Reparatsioonid.
2. Milline oli Saksa majanduse olukord enne 1929. a. alanud majanduskriisi?
3. Mis tingis fašismile ülemineku?
4. Milline oli Saksamaa majanduslik olukord Teise maailmasõja ajal?
5. Kuidas kujunes kaks saksa riiki?

VI peatükk

JAAPAN

6.1.

JAAPANI MAJANDUS SÕDADE- VAHELISEL PERIOODIL

Esimene maailmasõda oli Jaapanile nagu mõnele teiselegi riigile omamoodi tõukeks majanduse arendamisel. Et Euroopa riikide tähelepanu oli pööratud Euroopale, siis haaras Jaapan endale turge Kaug-Idas ja Kagu-Aasias. Nii oli sõja lõpuks peaaegu pool Hiina väliskaubandusest jaapani firmade käes. Jaapani väliskaubandus kasvas 3 korda sõjaeelse perioodiga võrreldes. Kiirenes ka kapitali väljavedu, peamiselt Hiinasse.

Suurenenud nõudmine Jaapani kaupadele välisturgudel soodustas Jaapani tööstuse arengut. Kõigi jaapani aktsiaseltside kapital suurenes sõja-aastail üle 2,5 korra, töös-

tustoodangu väärtus aga üle 5 korra. Mõned tööstusharud arenesid eriti kiiresti. Nii kasvas masinaehituse ja keemiatööstuse toodangu väärtus 7-kordselt, kahekordistus malmi väljalase, üle kahe korra suurenes terasetootmine. 1914. aastal ehitati Jaapanis laevu tonnaažiga 59 000 tonni, 1918. aastal moodustas uute laevade tonnaaž juba 689 000 tonni. Sõda oli Jaapani kapitalistidele tõeliseks kullavihmaks. Aktsionäride dividendid ulatusid 50 - 80 protsendini. Monopolid kasumid olid hiiglaslikud. Samal ajal vähenes aastail 1914 - 1918 tööliste reaalpalk 1/3 võrra (pikendati tööpäeva, alandati nominaalpalka, tõusid tarbeesemete hinnad).

1918. aastal alustas Jaapan interventsiooni Nõukogude Venemaa vastu. Jaapani agressorid kavatsesid suurt osa Siberist enda kätte haarata ja kukutada Nõukogude võimu. Kuigi interventsiooniks kulutati 900 miljonit jeeni, kukkus see läbi. Maksta tuli aga töötaval jaapanlasel. *ja ja, ikkagi töö -*

Jaapani majanduse sõjaline buum oli aga lühiajaline. *rahvas* Pärast Esimese maailmasõja lõppu suurendasid Euroopa riigid oma kaupade väljavedu Aiasse ning Jaapani kapitalistid kaotasid oma monopoolse seisundi. Sõjaajal loodud tootmisaparaat ületas rahuaaja vajaduse. 1920. - 1921. aasta kriis haaras väga tugevasti Jaapani majandust. Alguse sai see krediidisüsteemist. 1920. aasta kevadel läks pankrotti mitukümmend Jaapani panka. Pankade abistamiseks eraldas riigipank 120 miljonit jeeni, kuid kriisi krediidisfääris ei suudetud ära hoida. Tunduvalt vähenes ka tööstustootmine. Näiteks langes tekstiilitööstuse toodang sõjaaegsega võrreldes 2/3 võrra. Paljud ettevõtted ja verftid suleti.

Uueks nähtuseks Jaapani majanduses olid töötud. Kuna kapitalism hakkas seal arenema hiljem ja tööstusrevolutsioon jõudis lõpule alles käesoleval sajandil, siis enne Esimest maailmasõda polnud Jaapanis raskusi töö leidmisega. Nüüdsest peale algas aga krooniline tööpuudus. Võrdluseks meenutagem, et juba 1848. aastal oli Pariisis 100 000 töötut.

Jaapani külas valitsesid mõisnikud. Neile kuulus pool haritavast maast. Paljud talupojad pidid neilt maad rentima

ning rendina loovutama 55 - 60 % saagist. Peale rendi lasusid aga talupoegadel veel mitmesugused riigimaksud. Seetõttu oli ka arusaadav, miks talupoegade võlasumma pidevalt suurenes. 1920. aastate lõpul oli see juba 4 - 5 miljardit jeeni 750 miljoni jeeni vastu 1911. aastal.

Kriisiperioodile järgnes elavnemine majanduselus. Elav ettevõtlus tööstuses oli ka Jaapanis. Suurte ettevõtete arv kasvas 1927. aastaks 50 000-ni 15 000 asemel 1913. a. Samal ajavahemikul suurenes aktsiakapital 6 korda, värtinate arv puuvillatööstuses kasvas peaaegu 3 korda, terasesulatamine 2 korda (kuid absoluutselt mahult oli terasetoodang väike: koos Koreaga andis Jaapan 1,5 miljonit tonni), kaubalaevastiku tonnaaž jõudis 3,5 miljoni tonnini 1,5 miljoni tonni vastu 1913. aastal.

Loodi nii era-, riiklikke kui ka segaettevõtteid. Tootmise kontsentratsioon oli kõrgeim masinaehituses, tekstiilitööstuses, metallurgias, keemia- ja sõjatööstuses. Koos suurettevõtetega leidis Jaapanis ka väga palju väikeettevõtteid. Vaatamata rasketööstuse osatähtsuse tõusule jäi siiski juhtivaks tööstusharuks tekstiilitööstus (puuvilla ja hiljem kunstliku siidi tootmine). Tekstiilitööstusele langen peaaegu pool kogu Jaapani tööstustoodangust.

Käesoleva sajandi kahekümnendail aastail kahekordistus tööliste arv. Kui arvestada kaubandus- ja transporditöölisi ning suurt hulka päevatöölisi, siis oli tööliste arvaks 1920. aastate lõpul 4,7 miljonit inimest, neist 3,2 miljonit meest ja 1,5 miljonit naist. Naiste töötasu oli tunduvalt madalam: meeste omast ainult $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{3}$. Neis tootmisharudes, kus prevaleeris naiste töö, oli tööpäev pikem. Nii ulatus tööpäev tekstiilitööstuses 11 tunnini, toiduainetetööstuses 10,5 tunnini. Lisaks naiste tööle kasutati Jaapanis tööstuses ka isegi 6 - 7-aastaste laste tööd. Laialdaselt oli levinud ületunnitöö. Üldse oli Jaapani tööliste olukord raskem Euroopa kolleegide omast. Seda iseloomustas kõige paremini kõnekäänd: "Kui Jaapani kangrut lugeda inimeseks, siis võib telefoniposti pidada roosipõõsaks".

Kapitalismi ajutise stabilisatsiooni perioodil jäi Jaapani majandus ebakindlaks. Juba 1927. aastal hakkasid tunda

andma ületootmise kriisi tunnused. Algasid pangakrahhid. Vähenes puuvilla tarbimine. Seoses agraarkriisiga hakkasid langema põllumajandussaaduste hinnad. Majanduskriis algas 1929/30. a. 1929 - 1931 langes tööstustoodangu väärtus 7 miljardilt 5 miljardi jeenini. Tunduvalt vähenes väliskaubanduse käive. Tööstustegevuse vähenemisega kaasnes tööpuuduse suurenemine ning 1931. aastal oli riigis peaaegu 3 miljonit töötut. Kriis oli raskeks katsumuseks ka talupoegadele. 1929. aastal hinnati Jaapanis põllumajandussaaduste väärtuseks 3,5 miljardit jeeni, 1931. aastal aga 2 miljardit jeeni. Võrreldes 1921. aastaga langesid 1931. aasta sügiseks põllumajandussaaduste hinnad 47 % võrra, siidikookonite hinnad aga 3,5 korda.

Kapitalismi ajutise stabilisatsiooni perioodil ja kriisiajal tugevnes monopolide mõjuvõim. Jaapani suurimad kontsernid Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo, Jasuda, Okura jt. kontrollisid poolt riigi aktsiakapitalist. 5 suurimat pank hoidsid oma kätes 35 % pangahoiustest. Ainuüksi Mitsui kontsern kontrollis 1920. aastail 127 mitmesugust kompaniid kogukapitaliga 1,6 miljardit jeeni. 1930. aastail käsutas Mitsui juba 3 miljardi jeeni suurust kapitali, mis moodustas 15 % kogu jaapani aktsiakapitalist. Mitsui kontsern haaras endasse panku, kindlustuskompaniisid, mäe-, keemia-, elektrotehnika- ja teiste tööstusharude ettevõtteid. Samuti etendas kontsern tähtsat osa Jaapani sise- ja väliskaubanduses.

Mitsubishi kontsern, mille koosseisus oli 120 kompaniid, kontrollis üle 1/5 vase- ja mineraalväetiste tootangust, tunduvat osa nafta ümbertöötlemisest. Kompanii käes oli ka laevaehitus. Tähtsamaks pangandusmonopoliks oli Jasuda pangamaja, millele allus 14 panku, palju kindlustus- ja tööstuskompaniisid. Pangamaja käsutas 1,5 - 2 miljardi jeeni suurust oma ja võõrast kapitali.

Jaapani majandusteadlaste väitel oli jaapani rahva eksploateerijateks 20-perekonnaline finantsoligarhia- (tsai-batsu) grupp. Selle eesotsas seisis 4 perekonda: Mitsui, Iwasaki (Mitsubishi valdajad), Jasuda, Sumitomo. Üheks suurimaks kapitalistiksi oli Jaapanis imperaator. Peale suurte

maavalduste kuulus talle 1/2 miljardi jeeni eest aktsiaid ja väärtpabereid, nende hulgas 140 000 Jaapani Panga aktsiat ning 22 % Jokohama Panga omadest.

Kriisiperioodil tugevnes veelgi töö ja kapitali vastuolu. Töölisklassi vastupanu mahasurumiseks ning üldsuse tähelepanu kõrvalejuhtimiseks majandusraskustelt läks kodanlus riigiaparaadi fašiseerimise ja anastuspoliitika teele. 1931. aastal haaras Jaapan Hiina tööstuslikult arenenud osa Mandžuuria ning lõi seal 1932. aastal marionetttriigikese. 1935. aastal teostasid jaapani militaristid agressiooni Põhja-Hiinasse ja Mongoolia Rahvavabariigi vastu. 1937. aastal ühines Jaapan Berliin-Rooma teljega ning kuulutas sõja Hiinale.

1930. aastail militariseeris Jaapan oma majanduse riiklik-monopolistliku kapitalismi pinnal. Sõjalised kulutused moodustasid ligi 50 % riigieelarvest ja 1/3 rahvuslikust tulust. Kiiresti kasvas riigi sisevõlg, ulatudes 1940. aastaks 21,6 miljardi jeenini. Parlamendis võeti vastu seadused tööstuse mobiliseerimise, sõjaliste ettevõtete riikliku kontrolli, riikliku tooraine ja kütuse jagamise jms. kohta. Kõik need löid soodsad tingimused sõjatööstuse arenguks. 1938. aastal aga võeti vastu laialt tuntud seadus "Rahvuse üldisest mobilisatsioonist". See andis valitsusele õiguse reguleerida hindu, palku, kasumeid ja suunata investee-ringuid.

Kõik need seadused võeti vastu monopolide huvides. Viimaste tähtsus majanduselus tugevnes koos tootmise kontsentreerimisega. Üle 1000 töölisega eraettevõtetes oli 1932. aastal 14,9 % töölise üldarvust, 1936. aastal 23 %. Jaapanis viidi ellu sundkartellimist. Esialgu haaras see 19 (1931. a.), hiljem 36 majandusharu (1936. a.). Tekkisid uued monopolid. Näiteks 1930. aastail loodud söemonopol kontrollis 1937. aastal 93 % söetoodangust.

6.2.

JAAPANI SÕJAMAJANDUS

1941. aasta detsembris astus Jaapan Teise maailmasõtta, rünnates ootamatult USA ja Inglismaa sõjamerebaase Vaikses ookeanis. Kallaletungiga Pearl Harbouri mereväebaasile tekitati Ameerika laevastikule suuri kaotusi. Singapuri piirkonnas uputasid jaapanlased mitu Inglise sõjalaeva. Need sündmused andsid Jaapanile võimaluse alustada laialdast pealetungi Kagu-Aasias. Ta vallutas seal mitmeid territooriume. Kuid see oli ajutine edu. Koos teljeriikidega oli sunnitud kapituleeruma ka Jaapan.

Teise maailmasõja käigus tugevnes veelgi monopolide võim. 1942. aastal anti välja akt "Kes- ja väikeettevõtete reorganiseerimisest". Selle alusel likvideeriti aastail 1942 - 1945 üle 250 000 väike- ja keskettevõtte. 1942. aastal andis 2,2 % erakapitalistlikest ettevõtetest tööd üle 51 %-le erakapitalistlikus süsteemis töötavaist töölisest. 52 suurima aktsiaseltsi kapital ulatus 17 miljardi jeeni, sellest 70 % langes 4 suurima arvele. Sõjaajal kerkis esile 8 kompaniid-miljardäri.

Sõjamajandus suurendas nõudmist rasketööstuse tootangule. Juba 1930. aastail hakkas suurenema viimase osatähtsus. Kui näiteks aastail 1929 - 1936 kasvas Jaapani tööstuse kogutoodang 1,7 korda, siis rasketööstuse tase 2,6 korda. 1929. aastal andsid Jaapani ettevõtted 2 miljonit tonni terast, 1936. aastal 5,6 miljonit tonni. 1937 - 1941 mahutati sõjatööstusesse 30 miljardit jeeni. Seoses sellega muutus ka tööstuse struktuur: rasketööstus saavutas esikoha majanduses. Seega siis alles 1930. aastail viidi Jaapanis lõpule industrialiseerimine. Vaatamata rasketööstuse edusammudele oli tootangu absoluutmaht suhteliselt väike. 1930. aastate keskel sulatati Jaapanis näiteks terast vähem kui Belgias ja malmi ainult natuke rohkem kui Luksemburgis.

Kunstliku siidi tootmises, tähtsama eksportkauba tootmises jõudis aga Jaapan esikohale kapitalistlikus maailmas (1937. aastal). Kolmandale kohale jõudis ta ehitatavate laevade tonnaažilt. Kiiresti suurenes sõjatööstus: aastail

1936 - 1941 kasvas tankiehitusvabrikute võimsus näiteks 4 korda.

Seoses vallutustega laienesid Jaapani mõjusfäärid ning välisturu osatähtsus Jaapani majanduses. Kasutades odavat tööjõudu, suutsid Jaapani kapitalistid edukalt konkureerida ka Euroopa kapitalistlike riikidega, eriti tekstiilitööstuses. Käesoleva sajandi 30. aastail vedas Jaapan tekstiilisaadusi, mis olid hinnalt Inglise omadest odavamad, isegi Inglise kolooniatesse. 1933. aastast alates ületas Jaapan tekstiili ekspordilt Inglismaa.

Sõda oli Jaapani majandusele suureks pingutuseks. Eriti kannatasid riigi finantsid. 1937 - 1945 ületasid ainuüksi erakorralised kulud 220 miljardit jeeni. 1937/38. majandusaastal ületasid riigieelarve kulud 1/3 võrra tulusid, 1944/45. aastal aga olid esimesed tuludest 4 korda suuremad. Riigivõlg, mis 1941. aastal oli 28,6 miljardit jeeni, kasvas 1945. aastaks 122,5 miljardini. Iga aastaga süvenes inflatsioon: kui 1941. aastal oli ringluses 5,9 miljardit jeeni, siis 1945. aastal juba üle 45 miljardi jeeni.

Tööstustootmise kõrgpunkt saavutati Jaapanis 1942. aastal. Tõsi küll, malmisulatamine hakkas vähenema juba sel aastal. 1943. aastast hakkas aga rasketööstuse toodangu maht vähenema. Põhjuseks oli sisseseadete kulumine, tooraine ja kvalifitseeritud kaadri puudus. 1943. aastal sulatas Jaapan 7,8 miljonit tonni terast ja 4 miljonit tonni malmi, 1944. aastal juba 6,4 miljonit tonni terast ja 2,8 miljonit tonni malmi. Söetoodang vähenes aastail 1943 - 1944 55 miljonilt tonnilt 48 miljonini. Aluminiomitootmine moodustas 1945. aastal ainult 1/11 1943. a. tasemest. Vaatamata tööliste sunnitööle (nad olid kinnistatud ettevõtte juurde), tööstustootmist forsseerida ei õnnestunud. Üheks kitsaskohaks Jaapani sõjamajanduses kujunes meretransport. Kaotuste tõttu ei suutnud see varustada kõige vajalikuga ei vägesid Vaikse ookeani saartel ega riiki. Kodumaine laevahitus ei suutnud aga kaotusi tasa teha. Tekkis terav puudus toiduainetest, hinnad tõusid. Rahvas nälgis. See oli Jaapani sõjamajanduse tagajärg.

1. Milline oli Esimese maailmasõja mõju Jaapani majandusele?
2. Missugune oli monopolide ja riigi mõju majandusarengule?
3. Milliseid muudatusi tõi Teine maailmasõda Jaapani majandusse?

VII peatükk

KOLONIAALSE INDIA MAJANDUS

7.1.

INDIA MAJANDUS KAPITALISMI ÜLDKRIISINI

200 aastat hoidsid Inglise imperialistid Indiat oma koloniaalses orjuses. Nad pidurdasid kohaliku tööstuse arengut, eriti metallurgias ja masinaehituses. Põllumajandus kohandati maailmaturu nõuetele, püüti kujundada monokultuurilist majandust (suhkruroog, puuvill, džuu, tee, vürts). India talupoeg pidi oma saadusi müüma Inglise administratsiooni määratud hindadega, mis olid minimaalsed. Agraarsuhted olid põlfeodaalsed. Mõisnikud koondasid endi kätte 70 % haritavast maast. Talupoegade põhimass omas vaid väikesi maatükke. Feodaalne rent, maksud ja kõrge laenuprotsent laostasid hulgaliselt kohalikke talupoegi. Põllumajandustootmine vähenes.

Laostades oma odavama vabrikutööstuse saadustega kohaliku, eelkõige manufaktuurse tööstuse, ei loonud kolonisaatorid asemele midagi uut. Suurenes emamaa tööstustoodete import. Kui 1780. a. hinnati Inglismaa eksporti Indiasse 36 000 naelsterlingile, siis 1850. a. ulatus see 8 miljonile. Seejuures moodustasid 62,5 % ekspordist puuvillkangad. Esimese tekstiilivabriku ehtasid inglased Indiasse 1815. a. Tööstusrevolutsioon algas siiski alles pärast 1850. aastat. Selleks aitas oluliselt kaasa ka raudteede ehitus. Esimene rong Indias sõitis 1849. aastal.

Rasketööstuse arengut Briti kolonisaatorid pidurdasid. Indias oli peamiselt kergetööstus, mis töötas ümber põllu- majanduslikku toorainet. Esimesena tekkis džuuditööstus Bengaalias, tunduvalt hiljem kerkisid puuvillavabrikud Ahmada- badis ja Bombays, hiljem tekkis ka mäetööstus.

Inglise kapital kontrollis India finants- ja krediidi- süsteemi. Inglased toetasid ka maa kunstlikku jagunemist paljudeks provintsideks ning vürstiriikideks. Üldse oli In- dias 562 väga erineva suurusega maharadžariiki. Sel ajal kui Haidarabad võttis enda alla peaaegu niisama suure maa- ala nagu Itaalia, ei olnud paljud maharadžariigid suuremad keskmisest mõisast. Nii oli 12 miljonit gudžarati keelt kõ- nelevat inimest jagatud 364 vürstiriigi vahel. Säärane kil- lustatus takistas India ühinemist ühtseks majanduslikuks ja poliitiliseks organismiks ning kergendas kolonisaatoritel võimu enda käes hoidmist. India oli Inglismaale odava toor- aine allikaks ja turuks inglise kaupadele. Indiat loeti Bri- ti krooni pärliks. Ainuüksi koloniaalmakse saatis ta käes- oleva sajandi algul iga aasta Londonisse 180 miljonit nael- sterlingit.

Imperialismi perioodil, kui domineerivaks sai kapitali väljavedu, kiirenes mõningal määral ka India tööstuse areng. Inglise kapitali sissevedu oli eriti märkimisväärne möödu- nud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi alguses: siis toodi aastas sisse keskmiselt 14 - 16 miljonit naelsterlingit. See aga mahutati suuremas osas mittetootmissfääri, s.t. taotle- ti eelkõige suuri kasumeid, mitte aga kohaliku tööstuse arendamist.

Samal ajal ilmus ka India rahvuslik kodanlus, kes oli seotud peamiselt kergetööstusega. Kohalik tööstuskodanlus kujunes kaupmeestest ja liigkasuvõtjatest. Nad allutasid en- dile kohalikud käsitöölised. 1891. a. loenduse andmeil oli Indias 45 miljonit käsitöolist, keda ühel või teisel viisil kontrollisid liigkasuvõtjad. Nad koondasid oskustöölisi suu- rematesse ettevõtetesse, panid nad enda kasuks töötama. Vab- rik hakkas pikkamööda käsitööstust välja tõrjuma, töötades viimasega siiski aastaid koos.

Möödunud sajandi lõpul oli Indias ligi 800 000 töös-

tustöölist. Käsitööliste arv ületas neid aga 10 - 15 korda. Mõlemate majanduslik olukord oli nigel: tihti tegelesid nende perekonnad edasi põllumajanduses.

Ka agraarsuhetes hakkasid selgemini ilmnema kapitalistlikud suhted. XIX sajandi 60. - 80. aastail viidi ellu agraarreformid, millega püüti määratleda rendi suurust ning piirata mõisnike omavoli. Samade reformidega vähendati maa-makse omanikelt - lõppkokkuvõttes võitsidki viimased. Diferentseerumine talurahva hulgas süvenes, kasvas tehniliste kultuuride osa maaviljeluses. Juba 1860. aastail andis India 42 % kogu Inglismaa puuvilla sisseveost.

India industrialiseerimine kiirenes mõnevõrra Esimese maailmasõja aastail. Seoses sõjaliste vajadustega oli Suurbritannia lihtsalt sunnitud pehmemdama oma tööstusvastast poliitikat. Mõnevõrra rohkenes sel ajal India rahvuslikule kodanlusele kuulunud ettevõtete arv. Kartes konkurentide sissetungi oma kolooniasse, lubas Inglismaa India kehtestada kõrgemad kaitsetollid, reklaamides seda kui järeleandmist kohalikule kodanlusele. Mõningal määral aitasid need abinõud siiski kaasa kohaliku tööstuse arengule.

Kaitsetollidele vaatamata tõusis India majanduses Jaapani, USA ja hiljem ka Saksa kapitali osakaal. Kõige selle tulemusena emamaa osatähtsus vähenes. Kui 1913. a. moodustasid Inglismaa kaubad India importist 64 %, siis 1920. a. 35 %. Pärast sõda olukord veidi paranes ning 1931 - 1932 saadi emamaalt 41 % sisseveost, 1936 - 1937 uuesti 38 %.

7.2.

INDIA MAJANDUS SÕDADE- VAHELISEL PERIOODIL

Pärast Esimest maailmasõda algas Indias omamoodi asutamisõhin. Kiiresti kasvas aktsiaseltside arv kahekordseks, samal määral ka nendele kuuluv kapital. Suure ulatuse võttis uute puuvillavabrikute ehitamine. Kasvas india kapitalistide osakaal ka džuuditööstuses. Eksploatatsiooni võeti kaks metallurgiaettevõtet.

Vaatamata eeltoodule säilis India majanduslik mahajäämus. Ettevõtete hulga suurenemine toimus peamiselt väikest-

tevõtete arvel. Industrialiseerimise tase jäi madalaks, al-
geline oli tootmisvahendite valmistamine. Riigis puudusid
mitmed väga vajalikud tööstusharud, nagu masinaehitus. See-
tõttu toodeti 1923. a. keskmiselt ühe elaniku kohta alla
2 kg malmi ja ainult 0,5 kg terast (Suurbritannias oli vii-
mane näitaja samal ajal 174 kg).

Põllumajanduses tõusu ei esinenud. Siin andis teravalt
tunda 1920. - 1921. a. majanduskriis: see tõi kaasa nisu,
riisi ja teiste põllumajanduskultuuride ekspordi vähenemise.
Talupoegi aheldasid feodaaligandid. Vähenes ühe inimese koh-
ta tulev künnimaa pind: 1911. a. oli see 0,9 aakrit, 1921. a.
0,88.

Tööstuses aga jätkus tõus. 1921 - 1927 suurenes vabri-
kute arv 4059-lt 7515-le, tööliste arv kasvas samal ajal
267 000 võrra (1 266 000 - 1 533 000). Tekstiilitööstuses
tõusis Birla monopolne seisund, metallurgias aga Tata kont-
sERNi osatähtsus. Tugevnes tööstuse kontsentratsioon. Samas
tuleb märkida kohalikke iseärasusi. Tähtsaim neist oli as-
jaolu, et tööstusettevõtete hulgas valitsesid kapitalistli-
ku tootmise madalamad vormid (lihtne kooperatsioon, manu-
faktuur). 1921. aastal töötas tekstiilivabrikutes 332 000
inimest, üksikkangrutena aga 2 407 000. 1931. aastal olid
vastavad arvud 395 500 ja 2 113 500.

Vaatamata india kapitali osakaalu tõusule jäi majandus
tervikuna koloniaalseks. Inglise kapitali kätte jäid majan-
duse juhtpositsioonid. Nende kindlustamiseks loodi 1921. a.
tsentraalne Impeeriumi Pank, mis aktiivselt krediteeris ko-
halikku toorainet ümbertöötlevaid inglise ettevõtteid. In-
dia ettevõtete krediteerimisest pank hoidus. Mõningatel and-
metel oli aastail 1927 - 1928 Indias Inglise kapitali 1 mil-
jardi naelsterlingi ulatuses. Tõsi, 1920. aastail aktivee-
rusid ja laiendasid oma tegevust ka india pangad.

Valusalt andis India majandusele, eriti põllumajandu-
sele tunda 1929. - 1933. aasta majanduskriis. Kriisi taga-
järgel kannatas India vanemaid tööstusharusid - džuuditöös-
tus. Tööliste massiline vabastamine tehastest ja vabriku-
test ning käsitööliste laostamine sai igapäevaseks nähtu-
seks. Langes elanikkonna ostuvõime.

Katastroofilisse olukorda sattus põllumajandus. Nii langesid põllumajandussaaduste hinnad kaks korda, nisu hinnad isegi kolm korda. Kaks korda vähenes ka põllumajanduse kaubatoodangu väärtus. Samal ajal jäid importkaupade hinnad (toodi peamiselt Inglismaalt) põhiliselt endisele tasemele. Sel viisil lükkasid Inglise imperialistid kriisiraskused, vähemalt osaliselt, kolooniatele. Võlgade katteks olid talupojad sunnitud ülesostjatele müüma oma kuld- ja hõbeesemeid ning muud vara. Aastail 1931 - 1937 veeti Indiast välja kulda 241 miljoni naelsterlingi ulatuses. Äärmiselt raskest majandusolukorrast annab tõendust fakt, et kriisiaastail vähenes indialaste keskmine vanus 25 aastalt 21-le.

Tööstuses kulges majanduskriis vastuoluliselt: üldise languse taustal hakkas kiiresti arenema kaks uut tööstusharu - suhkru- ja tsemenditööstus: 1931. - 1932. a. tegutses maal 32 suhkruvabrikut, 1935. a. juba 130. Laienes suhkruroo kasvatamine, mis aga enne Teist maailmasõda uuesti vähenes. Suurenes tegutsevate tsemenditehaste arv. Põhjus peitub selles, et need ettevõtted kuulusid india kapitalile (1934. a. kuulus 95 % uutest suhkruvabrikutest neile) ning oma toodete ostmises väljendus ka passiivne vastupanu kolonisaatoritele. Oma osa etendas veel imporditava suhkru tolli tõstmine.

Eeltoodud negatiivsed momendid avaldasid mõju ka edaspidi, kuid majanduse arengut pidurdada ei suutnud. Kiirem oli kapitalismi kasv tööstuses. 1934 - 1939 suurenes rohkem kui 20 töölisega ettevõtete arv 1808 (8658-lt 10466-le) ja tööliste arv 264 000 võrra (1 487 000-lt 1 751 000-le). Kapitalismi kasv avaldus ka aktsiapankade arvu suurenemises. 1933. a. oli neid 89, 1939. a. aga 170. Samal ajal kasvasid neis hoiused 340 miljoni ruupia võrra.

1929. - 1933. a. majanduskriis andis tõuke tootmise ja kapitali uueks kontsentratsiooniks ning tsentralisatsiooniks. Tekkisid uued ja tugevnesid juba töötanud monopolid. Teise maailmasõja eelõhtul oli Indias küllalt palju ka india kapitaliga tegutsevaid monopole. Viimastest mõjukam oli kontsern Tata. Peale metallurgiaettevõtete kuulus

talle tehaseid veel mitmes tööstusharus. Tuntuks said ka monopoolsed ühendused Birla, Dalmia, Naitšal. Viimased tegutsesid peamiselt kergetööstuse sfääris. 1937. a. moodustati India Suhkrusündikaat, kuhu ühines 92 ettevõtet. Kõikide nende koosseisu kuulusid ka pangad. Faktiliselt oli tegemist finantskapitale omavate gruppidega. India monopolide juhatusse kuulusid ka feodaalladviku esindajad, liigkasuvõtjad ja kaupmehed. Mõnedes lõi kaasa isegi Inglise kapital.

Kuid ka 1930. aastatel etendas kohalik kapital alluva osa. Inglise kapital hoidis enda käes kohaliku majanduse juhtpositsioone. India majandusse mahutatud kapitalid moodustasid enne Teist maailmasõda üle 25 % kõigist Suurbritannia kapitali välismahutustest. 1939. a. tegutses Indias 827 väliskompaniid kogukapitaliga 741 miljonit naelsterlingit. Enamik sellest kuulus inglastele.

Teise maailmasõtta läks India majanduslikult mahajäänud maana. Londoni andmeil oli rahvuslik tulu ühe elaniku kohta seal 1937 - 1938 ainult 56 ruupiat ehk 25 korda väiksem samast näitajast Inglismaal.

7.3.

TEINE MAAILMASÕDA JA INDIA ISESEISVUMINE

Sõjaajal kujunes Indiast üks peamisi liitlasvägede varustajaid Kagu-Aasias. See kiirendas paratamatult tööstustootmist. Just sõja-aastail hakati Indias esimest korda valmistama üksikuid masinaid, keemiasaadusi, spetsiaalsete teraste lihtsamaid sorte. Pandi alus relvastuse ja sõjaväerustuse tootmisele. 1943. a. ehitati ja lasti käiku kaks alumiiniumivabrikut.

Tööstuse kasv kindlustas veelgi India rahvusliku kodanluse positsioone majanduses. Osa Inglise kapitalile kuulunud tööstusettevõteteid läks üle India kapitalistidele. Kohaliku puuvillatööstustoodangu suurenemise tagajärjel tõrjuti Inglise kangad India turult peaaegu välja. Kõige paremal aastal, 1943, suurenes tööstustoodangu maht 26,8 %.

Säärane kasv sai võimalikuks üldise madala taseme juures. Pealegi oli kasv ühekülgne - peaaegu üldse ei suurenenud džuuditööstuse väljalase ning söe tootmine isegi vähenes. Kohaliku tööstuse elavnemine ei murdnud inglaste ülevõimu majanduses.

Märkimata ei saa jätta ka seda, et suures osas saavutati kasv ettevõtete laiendamise ning rekonstrueerimise, samuti töölisklassi eksploateerimise tugevdamise ja seadmete ülekoormamise arvel. Uusi ettevõtteid ning uusi seadmeid mu-retseti siiski vähe.

Tervikuna jäi India tööstus madalale tasemele. Koloniaalperioodi lõpul andis tööstus 17,1 % rahvatulust. Seejuures andsid vabrikud-tehased 41,2 % tööstuse kogutoodangust. Ülejäänud 58,8 % tuli käsitöökodadest ja teistest väikekäitistest. Tööstustöölise üldarvust töötas viimastes 77,1 %. Domineeris kerge tööstus - seal leidis tööd 92 % rakendatutest. Oma masinaehitus puudus. Madalast tasemest annab tunnistust ka järgnev tabel.

T a b e l 6

Tähtsamate tööstustoodete hulk ühe inimese kohta 1948. a.

	USA	Suur-Britannia	Itaalia	Brasillia	Türgi	India
Elektrienergia (kilovatt-tundides)	2297	1095	493	137	33	16,3
Kivisüsi (kg)	4043	4250	22	28,7	133	87,5
Malm (kg)	383,4	188,8	11,4	11,1	5,1	4,2
Teras (kg)	548,4	301,9	46,2	9,7	5,1	3,6
Tsement (kg)	240	173,8	67,4	25,5	16,5	4,5

Ülaltoodu tõendab, et koloniaalperioodi lõpuks polnud tööstusrevolutsioon Indias veel lõpule viidud. Ei rahulda-

nud maa vajadusi transport, eriti sõjaajal jäi palju kaupu vedamata, seisma jäänud toidukaubad riknesid.

Suuri raskusi tekkis sõja-aastatel elanikkonna toitlustamisega. Juba enne sõda oli India hakanud toiduaineid sisse vedama. Jaapani okupatsioon naaberriikides katkestas nüüd toiduteravilja, peamiselt riisi sisseveo. Nõudmine selle järele aga suurenes, sest Inglise-India armee vajadused kasvasid. Tulemuseks oli nälg. 1942/43. majandusaastal nälgis üle 125 miljoni inimese, 5 miljonit aga suri nälga. See suurendas rahva viha kolonialismi vastu.

India rahvas ei nõustunud kunagi kolonialismiga. Suurbritannial tuli palju vahendeid kulutada India vaoshoidmiseks. Rahva võitlust juhtis partei India Rahvuskongress, mis asutati juba 1885. a. 1933. a. loodud India Kommunistlik Partei suunas üha laienenud töölisliikumist. 15. augustil 1947. a. oligi Suurbritannia sunnitud andma Indiale sõltumatuse. Enne seda jagati India endine koloniaalvaldus aga kaheks - Indiaks ja Pakistaniks. See lõhkus väljakujuenenud majandussüsteemi ning tõi kaasa lisaraskusi iseseisva majanduse loomisel. 1971. a. jagunes Pakistan omakorda veel kaheks - Pakistaniks ja Bangladeshiks.

26. jaanuaril 1950. a. jõustus India konstitutsioon ning kuulutati välja India Vabariik. 26. jaanuar on India rahvuspäev.

KORDAMISKÜSIMUSED

1. Milline osa oli Indial Briti impeeriumis?
2. India tööstuse ja põllumajanduse olukord kuni Esimese maailmasõjani.
3. India tööstus sõdadevahelisel perioodil.
4. India põllumajandus sõdadevahelisel perioodil.
5. India majandusolukord sõltumatuse saavutamisel.

KASUTATUD KIRJANDUS

Krinal V. Kapitalistlike riikide majandusajalugu. - Tartu, 1974. - I.

Экономическая история капиталистических стран / Под ред. В.Т. Чунтулова и В.Г. Сарычева. - М., 1985.

Jooksev ajakirjandus, teatmeteosed.

SISUKORD

I ptk. KAPITALISMI ÜLDKRIISI TEKONING, OLMINE JA ARENG	3
1.1. Kapitalismi üldkriisi tekkimine ja olemus.	3
1.2. Kapitalismi üldkriisi etapid	6
II ptk. USA MAJANDUSARENG	11
2.1. Ameerika Ühendriigid kahe maailmasõja vahelisel perioodil	11
2.2. USA majandus Teise maailmasõja aastail ...	16
III ptk. INGLISMAA MAJANDUSARENG	19
3.1. Esimese maailmasõja majanduslikud tagajärjed	19
3.2. Majandusareng aastail 1918 - 1928	20
3.3. 1929. - 1933. aasta majanduskriis ja selle tagajärjed. Inglismaa majandus sõja eelõhtul	23
3.4. Suurbritannia sõjamajandus	27
IV ptk. PRANTSUSMAA MAJANDUS KAPITALISMI ÜLDKRIISI ESIMASEL ETAPIL	29
4.1. Majandusareng käesoleva sajandi 20. aastail	29
4.2. Prantsusmaa majandus Teise maailmasõja eel	35
4.3. Teise maailmasõda ja Prantsusmaa majandusolukord	36
V ptk. SAKSAMAAL	37
5.1. Kaotused ja reparatsioonid	37
5.2. Majandusareng enne kriisi	40
5.3. 1929. - 1932. aasta majanduskriis	43
5.4. Fasismi majanduspoliitika	44
5.5. Sõjamajandus ja kahe saksa riigi kujunemine	47
VI ptk. JAAPAN	50
6.1. Jaapani majandus sõdadevahelisel perioodil	50

6.2. Jaapani sõjamaajandus	55
VII ptk. KOLOONIAALSE INDIA MAJANDUS	57
7.1. India majandus kapitalismi üldkriisini ...	57
7.2. India majandus sõdadevanelisel perioodil..	59
7.3. Teine maailmasõda ja India iseseisvumine..	62

Валнер К р и н а л.
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ КАПИТАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН НА
ПЕРВОМ ЭТАПЕ ОБЩЕГО КРИЗИСА КАПИТАЛИЗМА.
Изд. 2-е, исправл. и дополн.
Учебное пособие для студентов
экономического факультета.
На эстонском языке.
Тартуский государственный университет.
ЭССР, 202400, г.Тарту, ул.Дликооли, 18.
Vastutav toimetaja M. Tomson.
Korrektor L. Jago.
Paljundamissele antud 23.08.1988.
MB 02829.
Formaat 60x38/16.
Kirjutuspaber.
Masinakiri. Rotaprint.
Tingtrükipoognaid 3,95.
Arvestuspooonaid 3,75. Trükipoognaid 4,25.
Trükiarv 650.
Tell. nr. 665.
Hind 10 kop.
TRÜ trükikoda. ENSV, 202400 Tartu, Tiigi t. 78.